

Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları

Citizenship As Political Identity: Definitions Of Citizenship
In The Constitutions Of Turkey And World States

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut

İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ABSTRACT

The relation between individual and state is called citizenship in modern states. In the age of nation states, citizenship has been a major topics of constitutionalist movement. The contemporary constitutions regulate basic principles and rules on citizenship and stipulate sections and provisions on political identity, legal status, right ownership, social and cultural identity and participatory capacity of citizens. In this article, after focusing on the formation of citizenship as political identity in the constitutions of Turkey and other countries, ethnicity and equality based approaches for the construction of citizen identity will be examined and Constitution Reconciliation Commission’s work on definition of citizenship be evaluated.

Keywords: Citizenship, constitution, constitutional reform, political identity, constitution making.

GİRİŞ

Vatandaşlık, hukuk öznesinin özel bir görünüş biçimidir. Romalı hukukçu Gaius, hukukun ya kişilere ya şeylere ya da eylemlere ait olduğu tespitinde bulunarak, hukukun öznesini “kişi” (person) olarak belirlemiştir. Kişi, günümüz hukukunda hak ve yükümlülüklerin öznesi olarak tanımlanmaktadır. Kişiler, tasarrufta bulunma, hak ve fiil ehliyetine sahip olma yetkileri ile donatılmıştır. Kişiliğin kazanılması ise gerçek kişiler bakımından sağ olarak dünyaya gelme şartına bağlanmıştır. Hukuk tarihinde hak ve yükümlülüklerle sahip olabilen kişiler ile devlet arasındaki ilişki ise farklı şekillerde düzenlenmiştir.

Kişi-devlet ilişkisi, yöneten-yönetilen ilişkisidir. Bu nedenle de kişi ile siyasi iktidar arasındaki tüm ilişki biçimlerini içerir. Acaba, tasarrufta bulunma yetkisine sahip kılınan hukuk öznesi, siyasi iktidarla ilişkilerinde benzer bir yetkiye sahip midir? Eğer sahipse bu tasarruf yetkisi neleri içermektedir? Hukuk öznesinin siyasi iktidarla olan ilişkisi günümüze kadar ortaya çıkan devlet sistemlerinde pasif ilişki ve aktif ilişki olmak üzere iki şekilde düzenlenmiştir. Pasif ilişki, kişinin siyasi iktidara karşı edilgen bir konumda bulunduğu, siyasi iktidarı belirleme, ona müdahale etme ve hak ve özgürlüklerini siyasi iktidara karşı ileri sürme şansına sahip olmadığı devlet düzenlerinde gözlemleyebileceğimiz bir tabiiyet ilişkisidir. Aktif ilişki ise, kişinin siyasi iktidarla ilişkilerinde siyasi iktidarı belirleme, yönlendirme, değiştirme amacıyla tasarrufta bulunabildiği, hak ve özgürlükleri temelinde siyasi iktidarla eşit bir ilişkiye girebildiği vatandaşlık ilişkisini ifade eder. Delanty’e göre vatandaşlık bir siyasi topluluğa üye olmayı ifade eder. Bu bağlamda, hukuk öznesi olarak vatandaşlığın çerçevesini haklar, sorumluluklar, katılım ve kimlik ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler oluşturur.¹ Vatandaşlık, hukukun öznesi olan kişinin sahip olduğu tasarruflar evreninin, siyasi toplulukla olan ilişkiler alanına doğru genişlemesidir. Hukuk öznesi kişi, vatandaşlık kimliği ile siyasi toplulukla olan ilişkilerinde de aktif özne sıfatını kazanır. Vatandaşlığa yer vermeyen bir siyasi sistemde kişiler başka kişiler ve insan dışı dünya ile ilişkilerinde özgür bir şekilde tasarruflarda bulunabilse dahi devlet ile kişiler arasındaki ilişkiler tek yönlüdür ve kişiler edilgen bir konumdadır.

I- Vatandaşlık Kavramının Tarihsel Gelişimi

Vatandaşlık kavramının tarihine baktığımızda, kavramın ilk olarak antik çağda Yunan ve Roma uygarlıklarında kullanıldığını görmekteyiz. Modern vatandaşlık ise ulus devletin temel yapı taşı olarak önem kazanmış bir kavramdır. Antik dönemde, Yunan şehir devletleri ve Roma İmparatorluğunda olmak üzere iki vatandaşlık anlayışının geliştiğini söyleyebiliriz. Antik Yunan vatandaşlığı, vatandaşın kural koyucu ve yönetici rolünü vurgular. Aristo, insanı “politik hayvan” (*zoon politicon*) olarak tanımlar. Çünkü insan doğası gereği siyasi toplum içinde yaşayan bir canlıdır. Siyasi toplum ise doğal bir kategoridir. Siyasi toplum doğanın bir ürünüdür. Dolayısıyla, sadece şehir devlette (*polis*) insanın potansiyeli tam olarak ortaya çıkar. Ancak, şehir devletin insanın kural koyucu ve yönetici olabilmesi için belli niteliklere sahip olması gerekir. 20 yaşının üzerinde olmak, erkek olmak, aile reisi olmak, savaşçı olmak, köle sahibi olmak vatandaşlığı hak etmenin ön koşullarıdır. Özetle, antik Yunan’da vatandaşlık, kurallarını koyarken ve yönetirken doğrudan demokrasi ve eşitlik temelinde hareket eden

1) G. DELANTY, (2000), *Citizenship in a Global Age, Society, Culture, Politics*, Open University Press, Buckingham.

ve belli bir homojen kültüre sahip topluluğun üyesi olmaktır. Vatandaş, sınıf farklılıkları ile değil şehrin geleceği için erdemle hareket eder².

Antik Roma ise, Atina örneğiyle benzeşen yönleri olsa da farklı bir vatandaşlık kurgusunu hayata geçirmiştir. Başlangıçta Yunan şehir devletleri gibi Roma Devleti de şehre aidiyeti esas almışsa da, zaman içinde iki önemli farklılık ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Roma'nın İmparatorluk döneminde vatandaşlığın İmparatorluğun Avrupa, Asya ve Afrika'daki tüm yayılım alanlarında yaşayanlara genişletilmesidir. Böylece vatandaşlık "şehre aidiyeti" ifade eden siyasi bir kavram olmaktan çıkarak "yasal statü" konumuna gelmiştir. İkinci olarak, Roma vatandaşlığı süreç içinde artan bir şekilde kural koyan ve yönetici olan vatandaş olmaktan çıkmıştır. Roma vatandaşlığı, oy kullanmayan vatandaş (*civitas sine suffragio*), ya da siyasi katılımcı rolü olmayan vatandaş olarak adlandırılabilir. Roma vatandaşlığı, hukukun üstünlüğü içinde özgürlük ve mülkiyet hakkı doğal hukuk anlayışı içinde korunan, hak ve çıkar sahibi sivil kişiyi ifade eder³.

Quentin Skinner antik dönemde Yunan şehir devletleri ile Roma İmparatorluğunu karşılaştırarak bu iki devlet yapısının farklı cumhuriyetlere karşılık geldiğini ileri sürmüştür. Skinner, Yunan şehir devletlerinde etik bir öze dayalı homojen toplum yapısının komüniteryan anlayışa vücut verdiğini oysa Roma'da temel olanın toplulukla bütünleşmiş erdemli vatandaş değil, hak özneliği olduğu görüşündedir. Roma İmparatorluğunun vatandaşlara tanıdığı haklar günümüze göre çok kısıtlıdır. Ancak, vatandaşlığın çerçevesini belli bir kültürel topluluğun üyeliği ile değil, İmparatorluk egemenliğinde yaşayan insanların hak sahipliği oluşturmaktadır. Geçen yüzyılda, kökenlerini Yunan şehir devletlerine kadar geri götürebileceğimiz anlayışın organik ve etnik homojenleştirmeye yönelen, yine kökenlerini Roma İmparatorluğunda bulacağımız yaklaşımın da coğrafya temelinde hak özneliğini esas alan bir cumhuriyetçiliğe yöneldiğini söyleyebiliriz⁴.

Modern vatandaşlık anlayışı, 1776 Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile 1789 Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan anayasacılık hareketi ile şekillenmiştir. Bu erken dönem vatandaşlık kurgusunun en önemli özelliği antik Yunan ve Roma anlayışlarını birleştirerek, "yasal vatandaşlık" ile "siyasi vatandaşlık" modellerini bir araya getirmesidir⁵. Modern vatandaşlığın dört temel direği bulunmaktadır. Bunlardan ilki eşitliktir. Bir devletin ülkesinde yaşayan ve hukuki olarak yabancı sa-

2) J. G. A. POCK, (1995), "The Ideal of Citizenship since Classical Times", *Theorizing Citizenship*, Suny Press, New York, s. 29-52.

3) POCK, a.g.e., s.40-45.

4) Bkz. Quentin SKINNER, (1998), *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge.

5) Richard BELLAMY, (2008), *Citizenship, A very Short Introduction*, Oxford University Press, New York.

yılmayan herkes eşit bir şekilde vatandaşlık statüsüne sahiptir. İkinci olarak, tüm vatandaşlar negatif özgürlüklere sahiptir. ABD'de kabul edilen Virginia Bildirgesi ile Fransız Devrimi sonrasında ilan edilen Vatandaş Hakları Bildirgesi bu hak ve özgürlükleri çerçeveleyen ilk yazılı anayasal dokümanlardır. Üçüncü olarak, vatandaşların siyasi yaşama katılımını sağlamaya yönelik siyasi hak ve özgürlükler de anayasal belgelerle garanti altına alınmıştır. Vatandaşların siyasi yönetime katılım hakları demokrasinin modern anayasal devletlerin ayrılmaz bir özelliği haline gelmesine önyak olmuştur. Son olarak, sosyal ve kültürel haklar vatandaşların refah devletinde sahip olduğu haklar arasına dahil edilmiştir. İmparatorlukla şehir devlet arasında bir boyuta sahip olan ulus devlet hem şehir devlet sisteminin, hem de imparatorluk geleneğinin vatandaşlık yaklaşımlarını birleştirmiştir.

Günümüze gelecek olursak, insan hakları alanında son iki yüzyılda görülen gelişmeler sonucunda, temel hak ve özgürlüklerin sadece vatandaşlar için değil, devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan fakat devletin egemenlik alanında yaşayan tüm bireylerin hak ve özgürlükleri olduğu ilkesi tüm anayasal demokrasilerde kabul edilmiştir. Bununla birlikte, siyasi katılım haklarının sadece vatandaşlara tanınan haklar kategorisi olarak düzenlenmesi uygulamasına devam edilmektedir. Siyasi katılım hakkı ve hukuk önünde eşitlik günümüzde de vatandaşlığın temel özellikleridir. Avrupa Birliği üyesi devletlerin düzenlemelerinde ise Birlik üyesi devletlerin vatandaşlarının diğer üye devletlerin ülkelerinin yerel yönetimlerinde seçme ve seçilme haklarına sahip olması ilkesi benimsenmiştir. Bu ilke ile birlikte siyasi hakların vatandaşlara münhasır haklar olma özelliği, yerel yönetimlerle sınırlı olmak üzere, Birlik üyesi devletlerin vatandaşları bakımından terkedilmiştir diyebiliriz. Modern devlet sistemlerinde siyasi haklar alanı dışında eşitlik ilkesi de yabancıları içine alacak şekilde bireysel haklar alanına ilişkin bir ilke halini almaktadır. Tüm bu gelişmeler vatandaşlarla, vatandaş olmayanlar arasındaki uçurumun giderek kapandığına ve çağımız ulus devletlerinin bireylerin hak ve özgürlüklerinden hareketle anayasal sistemlerini şekillendirdiklerine işaret etmektedir. Ancak, günümüz devletlerinde de vatandaşlık, devlet ile birey arasındaki siyasi ilişkinin oluşturulması bakımından önemini korumakta, vatandaşlar siyasi haklarını bu statü ile kullanmakta ve kendi ülkeleri dışında vatandaşı oldukları devletlerin korumasından yararlanmaktadır. Daha da önemlisi, günümüz dünyasında bireyle devletler ya da devlet-üstü siyasi yapılar arasında vatandaşlık dışında bir bağ bulunmamaktadır. Avrupa Birliği alanında dahi, bireyler ulus-üstü siyasi haklardan ancak belli bir üye devletin vatandaşı olmaları nedeniyle yararlanabilir.

Günümüz demokratik toplumlarında, sadece vatandaşların sahip olduğu hakların –ya da bunların bir kısmının- vatandaş olmayan, ancak ikametgâh sa-

hibi olan, hatta kalıcı ikametgâhı dahi bulunmayan kişilere doğru genişletilmesi küreselleşme ile birlikte düşünüldüğünde devam edecek bir eğilim olarak görülebilir. Artık yabancı kişiler ikametgah izni ile vatandaşların sahip olduğuna benzer haklara erişebilecekleri bir devlet sistemi içinde yaşamaya başlamışlardır. Göçler ile ulus devletlerin görece homojen ve istikrarlı olan nüfus yapıları hızla değişmekte, birden fazla vatandaşlığa sahip olabilme konusunda “tek vatandaşlık” yaklaşımından “çoklu vatandaşlık” uygulamasına geçilmektedir⁶.

Anayasacılık hareketi tarihi boyunca vatandaşlık anayasalarda hukuki bir statü, siyasi kimlik, hak öznesi, sosyal ve kültürel kimlik ve demokratik karar alma mekanizmalarına katılım yönleriyle düzenlenmiştir. Siyasi kimlik olarak vatandaşlık, bireyin vatandaşlık statüsünü neye dayanarak kazandığını ifade eder. Siyasi kimlik anlamında vatandaşlığı bir millet, etnik ya da sosyal grup, ırk, coğrafya ve devletle doğrudan ilişkilendirerek tanımlayabiliriz. Ya da böyle bir tanım yapmaksızın vatandaşlığı hukuki statü ile ilişkilendirebiliriz. Hukuki statü anlamında vatandaşlık, vatandaşlığın hukuken nasıl kazanıldığı ve kaybedildiğine ilişkin hukuki ilke ve kurallar bütünüdür. Vatandaşlığın kazanılmasında iki ana ilke doğumla kazanma (*ius sanguinis*) ve doğum yeri (*ius soli*) olarak adlandırılır. Bunlardan ilki kişinin ana ve babasının vatandaşlığını ya da bir gruba mensubiyetini esas alırken, ikincisi sadece coğrafya ile vatandaşlığın kazanılmasına olanak tanır. Anayasalar ayrıca sonradan vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin kurallara da yer verir. Vatandaşlığın kazanılması konusunda anayasalar genellikle ilkelere yer verip detaylara ilişkin düzenlemeleri yasalara bırakırlar⁷. Vatandaşlığın siyasi kimlik ile hukuki statü boyutları arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, doğumla kazanma ilkesinin katı bir şekilde uygulanması vatandaşlık etnik kökenle tanımlanmasa dahi, etnik homojenliği olan toplumlarda bu yapının korunmasına hizmet edebilir.

Vatandaşların hak ve sorumlulukları da anayasalarda düzenlenir. Genelde anayasalar hangi hakların genel olarak bireylere, hangi hakların sadece vatandaşlara ait olduğuna ilişkin hükümler içerir ve başta seçme ve seçilme olmak

6) David OWEN, (2010), “Resident Aliens, Non-State Resident Citizens and Voting Rights: Towards a Pluralist Theory of Transnational Political Equality and Modes of Political Belonging”, Citizenship Acquisition and National Belonging: Membership, Belonging and Liberal Democratic State (Der. Gideon Calder, Phillip Cole ve Jonathan Seglow) içinde, Palgrave MacMillan, New York ss.55-57; Aleksandra MAATSCH, (2011), Ethnic Citizenship Regimes, Europeanization, Post-War Migration and Redressing Past Wrongs, Palgrave MacMillan, New York, s. 41-43.

7) Harald WALDRAUCH, (2005), “Acquisition of Nationality”, Acquisition and Loss of Nationality: Policies and Trends in 15 European States Vol 1. Comparative Analyses, (Der. Rainer Bauböck, Eva Ersboll, Kees Groenendijk ve Harald Waldrauch) içinde, Amsterdam University Press, Amsterdam, ss. 121-175

üzere siyasi haklar ile sosyal hakların bir kısmının kullanımını salt vatandaşlara özgüler. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi, bazı devletler bu hakların kullanımını yabancılara doğru genişletebilmektedir. Anayasalar ayrıca askerlik ödevi gibi vatandaşların temel sorumluluklarını da düzenleyebilmektedir⁸.

Anayasalarda başka bir düzenleme alanı sosyal ve kültürel kimliktir. Sosyal ve kültürel kimlik, bir kişinin üyesi bulunduğu sosyal ve kültürel gruptan kaynaklanan özelliklerinin bir bütünüdür. Sosyal ve kültürel kimliklerin anayasal düzeyde tanınması kişilerin sosyal ve kültürel özelliklerini yaşama geçirebilecek hareket alanını genişletir. Anadilini kullanma, anadilinde eğitim, dini ve kültürel gelişim hakkı gibi çok-kültürlüğe dayalı ve çoğulcu uygulamalar demokratik devletlerin anayasalarında yer almaktadır⁹. Vatandaşların sosyal ve kültürel kimliği ile siyasi kimlik arasında bir ilişki kurulabilir. Siyasi kimliğin kan ve soy bağı ile etnik kökene bağlı kıldığı sistemlerde sosyal ve kültürel kimlikle ilgili çoğulcu düzenlemelere yer verilmeme olasılığı yüksektir.

Katılımcılık, vatandaşın demokratik rejimlerdeki rolünün seçmen olmanın ötesinde, ister ulusal ister yerel düzeyde olsun günlük siyasi karar alma mekanizmalarına doğrudan etkide bulunabilmesidir. Böylece, katılımcı demokrasilerde vatandaşın toplumun siyasi yaşamına temsilcileri ile katılmasının dışında yeni ve doğrudan katılımı sağlayacak kanallar oluşturulmuş olur. E-demokrasi, yerel yönetimlere sivil katılımı sağlayacak ara kademeler, yerel ve ulusal düzeyde referandumlar, sivil toplum örgütlerinin siyasi karar alma mekanizmaları ile işbirliği yapması, belli bir sayıda katılımı milletvekillerinin geri çağırılması ya da yasa teklifi verilmesi, katılımcı bütçe yapımı gibi yöntemler günümüz demokrasilerinin bir kısmında başvurulan katılımcı vatandaşlık örnekleridir¹⁰.

II- Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık

A- Avrupa'dan Örnekler

Vatandaşlığın siyasi kimlik boyutunu kişi ile devlet arasında kurulan ilişki

-
- 8) Bu konuda küresel ölçekte kapsamlı bir çalışma için Bkz. Rita J. SIMON ve Alison BROOKS, (2009) *Rights and Responsibilities of Citizenship the World Over*, Lexington Books, Lanham.
- 9) Will KYMLICKA, (2001), *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*, Oxford University Press, New York. Will KYMLICKA ve Wayne NORMAN, (2003), *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford University Press, New York.
- 10) Katılımcılık türleri için Bkz. Smith GRAHAM, (2009), *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*, Cambridge University Press, New York; Archon FUNG, (2004) *Empowered Participation*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey; Terry F. BUSS ve F. Stevens REDBURN ve Kristina GUO, (2006), *Modernizing Democracy: Innovations in Citizen Participation*, M. E. Sharpe Publications, Armonk, New York; Shah, Anwar (2007), *Participatory Budgeting*, World Bank Publications, Washington D.C.; Giovanni MORO, (2009) *Citizens in Europe: Civic Activism and the Community Democratic Experiment*, Springer, New York.

oluşturur. Bu ilişki bir kültüre ya da medeniyete, coğrafyaya, halka, etnik ya da ırksal gruba referans verilerek kurulabilir. Ulus devletin şekillenmesi ile birlikte, ulusun yapı taşı olarak görülen vatandaş bu devlet yapısının kurucu unsuru haline gelmiştir. Ancak bu yapı taşı niteleyen ve ulusa aitliğinin tespitine yarayacak ölçütün ne olduğu konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kimin vatandaş olduğunun saptanmasında farklı ölçütler kullanılmıştır. Söz konusu farklılıklar toplumun sosyolojik, iktisadi ve siyasi yapısı ile tarihsel koşullarından kaynaklanmaktadır. Onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda vatandaşlık sınıfsal farklılıklar temelinde sosyo-ekonomik statü esas alınarak kurgulanmıştır. Kültürel ya da iktisadi anlamda burjuva sınıftan olanlar vatandaş olarak görülmüş, toplumun geriye kalan yoksul kesimleri ise devletin uyrukları olarak algılanmıştır. Fransa’da vatandaş kelimesi yerine kullanılan “*citoyen*” “şehirli”, “şehre ait olan” gibi anlamlar içermektedir. Britanya’da üst sınıf üyesi erkekler, özellikle de siyasi haklar bakımından vatandaş olarak kabul edilmişlerdir. Yoksullar ve kadınlar ise bu haklardan mahrum bırakılmıştır¹¹. Ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren vatandaşın kimliğini tayinde kültürel özellikler varlığını korumaya devam ederken sınıfsal bakış terkedilmiştir. Vatandaşlığın siyasi kimliği fiziksel görünüş, coğrafi paylaşım, etnik farklılık, dini ayrımlar ve siyasi değerler esas alınarak şekillenmeye başlamıştır. Bu ölçütler, içeridekiler-dışarıdakiler, bizden olanlar-yabancılar ayrımlarına dayalı bir kategorileştirmeye dayandırılmıştır.

Fransa’da 1789 Devrimi sonrasında bireyin otonomisine dayalı liberal bir yaklaşımla vatandaş tüm etnik ve soy bağlarından bağımsız bir şekilde ulusun kurucu unsuru olarak kabul edilmiştir. Ulus ise aynı yasama organında temsil edilen ve aynı yasalara tabi olan vatandaşlar topluluğu şeklinde tanımlandığından, etnik temeli değil, devlet sınırları içinde yaşayanları kapsayan coğrafyayı esas alan bir vatandaşlık anlayışı kabul görmüştür. Bireyin ve ulusun geleceği bakımından güçlü ve merkezîyetçi bir devlet anlayışı 3. Cumhuriyet döneminde en olgun düzeyine erişmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru Fransa’da otonom bireyi daha az vurgulayan, ulusu ve kültürü daha ön plana çıkaran, çok kültürlülüğe karşı entegrasyonu temel alan bir kamu hukuku yaklaşımı güç kazanmaktadır. Bu gelişmeler vatandaşlıkla etnik köken ve diğer grup kimlikleri arasındaki mesafenin korunduğunu göstermektedir. Ancak Fransa vatandaşlık ile kültür arasındaki bağı güçlü bir şekilde muhafaza etmeye devam etmektedir. Dil ve kültür Fransız vatandaşını belirleyen önemli unsurlar arasındadır. Kültü-

11) Örneğin ABD, İngiltere ve Latin Amerika devletlerinde vatandaşlığa bağlı siyasi haklar mali güce ve cinsiyete göre belirlenmekteydi. Bkz. Francisco Ibarra PALAFOX, (2011), “Constitutionalism and Citizenship: Facing Multicultural Challenge” *Mexican Law Review*, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 59-76.

rün ön plana çıkması, Fransız Anayasa geleneğinde etnik kimliği temel alan bir vatandaşlık tanımına gidilmemesinin temel nedenidir¹².

Almanya, vatandaşlık konusunda Fransa’dan oldukça farklı bir çerçeve geliştirmiştir. Alman birliği sağlanmadan önce çok sayıda prenslikten oluşan alman devletlerinde ortak birleştirici unsur Alman halkına aidiyettir. Çok sayıda küçük devletin yayıldığı bir coğrafyayı birleştirmekte zorlanan Almanlar, birliklerini ortak kültüre dayanan Alman halkını esas alarak gerçekleştirmiştir. Kant, Fransızca *citoyen* kelimesine benzeterek vatandaş karşılığı şehirli *staatsbürger* teriminin kullanılmasını önermişse de, bu önerinin pek rağbet görmediğini, vatandaşın Almanca karşılığı olarak iki farklı terimin ön plana çıktığını görmekteyiz: *staatsangehörigkeit* (devlete aidiyet) ve *volksangehörigkeit* (halka aidiyet). Günümüz Alman Anayasasında bu iki terim kullanılmaktadır. Her iki terimde de vatandaş pasif bir şekilde, “aidiyet” kavramı ile ifade edilmektedir. Alman birliğinin, kültürü temsil eden bireylerin değil, farklı Alman gruplarının bir araya gelmesiyle sağlanması, Alman anayasacılık geleneğini kimlik ağırlıklı, pasifleştirilmiş bir vatandaşlık kurgusuna itmiştir. Etnik grup ya da milliyet-devlet-pasif birey üçlemesi Alman vatandaşlık kurgusunun temeline yerleştirilmiştir. Vatandaşın kimliğinin tasarımında birey-devlet ilişkisi pasif, halk-devlet ve millet-devlet ilişkileri aktif bir rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak günümüz Alman Anayasası vatandaşlığı ulus üzerinden tanımlarken etnik yapıya da yer veren bir ifade biçimini korumaktadır. Son yıllarda Habermas tarafından tanıtılan, ülkemizde “anayasal vatandaşlık” olarak adlandırılan, “anayasal vatanseverlik” (*verfassungspatriotismus*) kavramlaştırması özü itibarıyla kimlikleri homojenleştirici Alman anayasal yaklaşımını değiştirmeye yöneliktir¹³.

Siyasi kimlik olarak vatandaşlığın tarihi bakımından en ilginç örnek Britanya’dır. Diğer birçok kamu hukuku alanında olduğu gibi vatandaşlıkla ilgili düzenlemeler bakımından da Britanya kendine özgü geleneksel yaklaşımlarını muhafaza etmiştir. Yazılı bir anayasası bulunmayan Britanya’da vatandaşlık feodal dönemlerden beri kullanılan tebaa terimi ile birlikte kullanılmıştır. Onsekizinci yüzyılda İngiltere ve İskoçya krallıklarında yaşayan Protestan nüfusu kapsayan vatandaşlık 1707 tarihli Birlik Yasası ile düzenlenmiş, bu tarihten itibaren çıkarılan çok sayıda kanunla kapsamı genişletilmiştir. Önce ülke dışından gelen

12) Cécile LABORDE, (2004), “Republican Citizenship and the Crisis of Integration in France”, *Lineages of European Citizenship: Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States* (Der. Richard Bellamy, Dario Castiglione ve Emilio Santoro) içinde, Palgrave MacMillan, New York, s. 46-73.

13) Ulrich K. PREUß, (2004), “Citizenship and the German Nation”, *Lineages of European Citizenship: Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States* (Der. Richard Bellamy, Dario Castiglione ve Emilio Santoro) içinde, Palgrave MacMillan, New York, s. 22-45.

Protestan ve Musevi göçmenlerin vatandaş olarak kabul edilmesi, daha sonra deniz aşırı ülkelerde yaşayanlara tanınan özel statülü vatandaşlık hakları ve 1870 yılında neredeyse isteyen herkesin Britanya tebaası olabilmesine olanak veren yasal düzenleme, Britanya vatandaşlık sistemine esneklik kazandırmıştır. Sürekli değişen iktisadi ve sosyal koşullar içinde bireylerin kendi şahsi çıkarlarına göre bir vatandaşlık tercihinde bulunabilmelerine olanak tanıyacak kadar esnek bir vatandaşlık sistemi içinde, vatandaş herhangi bir grup aidiyeti ile sınırlandırılmamak zorundadır. Britanya vatandaşlık sistemi son dönemlerde küresel göç nedeniyle bu esnekliğini yitirmiştir. Bununla birlikte vatandaşlığa kabulün sınırlandırılması siyasi kimlik tanımla ile değil, teknik hukuki araçlarla gerçekleştirilmektedir. Britanya'daki bu uygulamalar Amerika Birleşik Devletlerini de etkilemiştir. Bireyin hak ve özgürlüklerini esas alan aktif vatandaşlık anlayışının, etnik yönü bulunmayan bir ulus tanımla ile birlikte uygulandığı Anglo-Amerikan sistemi vatandaşlığı esas olarak birey-devlet arasında hukuki bir bağ olarak görmektedir. Vatandaşın sosyal aidiyetleri, toplumun siyasi ve sosyal kültüründe etkili olsa dahi vatandaşlık bağının oluşmasında önem taşımaz¹⁴.

Siyasi kimliğin tanımlanması bakımından hukuk sistemlerinin gösterdiği çeşitlilik ve farklı modeller ışığında, vatandaşlığın anayasal tasarımı içinde belirleyici olan unsur ya da unsurların neler olduğu araştırma konusu olmuştur. Bu konuda Avrupa devletlerini içeren yeni bir ampirik çalışma, erken dönemlerde demokratikleşen ve imparatorluk ya da kolonyal bir geçmişe sahip ülkeler olan Britanya, Fransa ve Belçika'da vatandaşlıkla ilgili politikaların oluşturulmasında katı ve dar çerçeveli olmayan bir anlayışla hareket edildiği; buna karşın demokratikleşmesi geç dönemlere rastlayan ve imparatorluk geçmişi olmayan ülkelerde daha katı ve daraltıcı politikaların ve buna uygun bir hukuki yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir. Bu grupta Federal Almanya, İtalya, Yunanistan yer almaktadır¹⁵. Aynı çalışmada vatandaşlık düzenlemelerin katılımı veya esnekliğinde nüfus ve ülke büyüklüğünün bir önem taşımadığı saptanmıştır.

B- Dünya Anayasalarında Durum

Aşağıda Tablo 1'de görüleceği üzere günümüz anayasalarının önemli bir kısmı vatandaşlığı normatif düzeyde salt hukuki statü üzerinden kurmaktadır. Vatandaşlığın hukuki statü üzerinden kurulması devletle kişi arasındaki siyasi bağın oluşturulmasında vatandaşlığın kazanılması yöntemleri dışında bir tanımla-

14) Jose HARRIS, (2004), "Nationality, Rights and Virtue: Some Approaches to Citizenship in Great Britain", *Lineages of European Citizenship: Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States* (Der. Richard Bellamy, Dario Castiglione ve Emilio Santoro) içinde, Palgrave MacMillan, New York, s. 73-91.

15) Marc Morjé HOWARD, (2009), *The Politics of Citizenship in Europe*, Cambridge University Press, New York, s. 43-51.

ma yapılmaması anlamına gelir. Kan esası, doğum yeri ve sonradan kazanılma yöntemlerinden biriyle ya da bu ilkelerin birlikte uygulanmasıyla vatandaş olan ya da vatandaşlığa kabul edilenler artık o devletle siyasi olarak ilişkilendirilmiş kişilerdir. Bu ilişkilendirme biçimi normatiftir ve tek başına ülkenin kültüründe ulus, etnik köken ve soy temelli bir yaklaşımın olmadığını göstermez. Ancak siyasi kimliğin oluşumunda normatif bir nitelendirmenin yapılmadığına işaret eder. Vatandaşlık tanımının yer almadığı anayasalar kişileri normatif ve şekli anlamda belli bir sosyal ya da etnik grubun üyesi haline getirmezler.

Tablo 2'de ise kişi ile devlet arasındaki ilişkiyi etnik kimlikle kurmayan, ancak tüm etnik grupları sayma yoluna giderek bu grupların kültürel çeşitliliğini eşitlik temelinde normatif bir ifadeye kavuşturan anayasalar bulunmaktadır. Etnik çeşitliliği ve eşitliği normatif bir dile dönüştüren bu anayasalarda tek bir etnik gruptan hareket edilmemesi vatandaşın siyasi kimliğinin belirlenmesinde etnik kökene dayanılmadığı duygusunu uyandırmaktadır. Ancak bu düzenlemelerde, kişilerin anayasa metninde sayılan her bir etnik grubun üyesi olarak nitelendirildiklerini ve dolayısıyla da mikro düzeyde etnik kimliğe yer verildiğini görmekteyiz. Bu nedenle Vatandaşların etnik gruba aidiyetleri bu anayasalarda da gözetilmekte, fakat baskın etnik grupla diğerleri arasında bir eşitlik olduğu vurgulanmaktadır. Vatandaş baskın etnik grubun üyesi olmaya normatif anlamda zorlanmamakta, ancak ülkedeki etnik gruplardan birinin üyesi olarak nitelendirilmektedir. Ülkelerindeki etnik yapıları anayasalarında sayma yoluyla düzenleyen devletlere baktığımızda, bu sistemlerin özellikle ortak kimlik sorunu yaşayan, ülkedeki farklı sosyal grupların daha önceki dönemlerde çatışma içinde oldukları, savaş ya da iç savaş geçmişi olan siyasi yapılar (Afganistan, Hırvatistan, Makedonya ve Karadağ) olduklarını gözlemek mümkündür.

Vatandaşlığın siyasi kimliğinin belirlenmesinde kullanılan bir başka yöntem Tablo 3'te görüldüğü gibi etnik kökene atıf yapmayan nötr bir vatandaşlık tanımının oluşturulmasıdır. (Amerika Birleşik Devletleri, Azerbaycan, Bangladeş, Çin, Endonezya, Fiji, Irak, İran, İsviçre, Kongo, Portekiz, Vietnam). Bu anayasalarda vatandaşlığın devletle kişi arasındaki ilişki olduğunun anayasa metnine yazılması "malumun ilanı" olarak değerlendirilebilir. Vatandaşlığın bir etnik ya da benzeri grup aidiyetiyle ilişkilendirilmediği bir sistemde tanım yapılması ihtiyacı da ortadan kalkmaktadır. Totolojik niteliklerine rağmen bu tanımların kullanılması, devletle birey arasındaki ilişkinin kurulmasında başkaca bir aidiyetin bulunmadığının normatif ifadeye kavuşturulma ihtiyacı ile açıklanabilir.

Tablo 4'de vatandaşlığı etnik kökenle tanımlamayan, ancak anayasa metninde etnik kökenle ilişkili ifadelere yer veren anayasalar bulunmaktadır. Bu anayasalarda devletle kişi arasındaki vatandaşlık ilişkisi ırk, kavim ya da etnik aidiyet

üzerinden kurulmasa da anayasa metninde söz konusu yapılara ait terimler kullanılmaktadır.

Tablo 5'te vatandaşlığı ırk, soy ya da etnik aidiyetine göre tanımlayan ya da böyle bir tanımlama yoluna gitmese dahi anayasanın başlangıç kısmında veya metnin bölümlerinde söz konusu aidiyetleri düzenleyen anayasalar yer almaktadır. Bahreyn, Fas, Federal Almanya, Kuveyt, Liberya, Lübnan, Tunus ve Ürdün anayasaları bu gruba girmektedir. Vatandaşlığın ırka aidiyetle ifade edildiği tek örnek 1986 tarihli Liberya Anayasasıdır. Bunun dışında kalan anayasaların tümünde aidiyet etnik köken üzerinden kurulmuştur.

III- Türkiye'de Vatandaşlık: Anayasacılık Tarihine Bir Bakış

A- Osmanlı Dönemi Gelişmeleri (1839-1909)

Hukuk tarihimiz bakımından vatandaşlık kavramının tartışılmaya başlanması ve ilk hukuki düzenlemelerin ortaya çıkışı on dokuzuncu yüzyıla rastlar. Modern vatandaşlık anlayışının Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile Fransız Devriminden sonra yayılmaya başladığı dikkate alınacak olursa 1800'lerin ortalarından itibaren Osmanlı Devletinde vatandaşlığın konuşulması yeni gelişmelerin Osmanlıya çok da geç ulaşmadığının bir kanıtıdır. Bu yüzyıla kadar, Osmanlı Devleti kendine özgü siyasi sistemi olan bir imparatorluk yapısına sahipti. Bu sistemin kamu hukuku bakımından özgünlüğünü kazandıran iki kurumu Osmanlı millet sistemi ve reaya adı verilen tüm Osmanlı tebaasının sahip olduğu hukuki statü ya da statülerdir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan topluluklar "millet sistemi" içinde otonom niteliğe sahip gruplara dönüşmüşlerdir. Bu grupların millet olarak adlandırılması, modern devletin oluşması döneminde ortaya çıkan millet ve milliyetçilik terimleri ile karıştırılmasına neden olabilmektedir. Osmanlı Devletinde millet denince ortak kültürel miras ya da etnik köken değil kişilerin ait oldukları dinler esas alınmaktaydı. Tüm Müslümanlardan oluşan hakim millet yanında, Ortodoks Hristiyanlar (Yunan, Bulgar, Sırp, Romen, Arap ve Bizans Ortodoks Hristiyan ahalisi) Rum milleti olarak adlandırılmıştır. Yahudiler ve Ermeniler de din bazında millet olarak kabul edilmişlerdir. Gayrimüslimlere tanınan otonomi tarihi süreç içinde ortaya çıkmıştır. Bu süreç dış baskıların değil iç dinamiklerin etkisi altındadır¹⁶.

Osmanlı Devletinde yönetici konumundaki askeri tabaka ile ulema dışında kalan vergi mükellefi halkı ifade eden bir terim olarak "reaya" terimi kullanılmıştır. Kısaca Osmanlı tebaasına verilen isim olan reaya Arapçada "birinin çıkarla-

16) Mehmet Akif AYDIN, (2014), Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, 12. Baskı, s. 144-150.

rını gözetmek, bakmak, mukayyet olmak, gütmek” anlamlarına gelir¹⁷. Osmanlı Devletinde reaya terimi “vergi ödemekle yükümlü, yönetilen tabaka” anlamında kullanılmıştır. Reayanın Sultana şikâyetlerini iletebilmesi ve refahının devletin geleceği bakımından önemsenmesi çağın diğer devletlerinin halklarına göre yaşantısının daha iyi olmasına neden olmuştur. Ayrıca her ne kadar Müslüman olan ve olmayan reaya arasında bazı farklar konulmuşsa da yine dönemin diğer devletlerine göre herkesin can ve mal güvenliği daha iyi sağlanmaktaydı. Bununla birlikte reaya siyasi haklara sahip değildi.

Osmanlı Devletinin on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirdiği reformlar reaya statüsünü de sona erdirmişti. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile 1856 tarihli Islahat Fermanları Osmanlı tebaasını vergi ve askerlik yükümlülükleri bakımından yeniden düzenlemiştir. Böylece, vergi ödeme yükümlülüğü reayayı tanımlama gücünü kaybetmiş, din ve sınıf farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasının eşit kılınması yeni bir siyasi düzenin habercisi olmuştur¹⁸.

Osmanlı Devletinde vatandaşlık ile ilgili ilk düzenleme büyük ölçüde 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunundan esinlenerek hazırlanan 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmanlı Kanunnamesidir. Bu kanunname 9 maddede Osmanlı uyrukluğunun kazanılması ve kaybedilmesi koşullarını düzenlemektedir. Kanunname, vatandaşlığın siyasi boyutuna yönelik bir hüküm içermez, sadece vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi ile ilgili hükümler içerir. Bu düzenlemenin gelecekte nasıl bir vatandaşlık anlayışının egemen olacağına ilişkin bir ipucu içermediğini söyleyebiliriz¹⁹.

1876 Anayasası, hiç kuşkusuz, vatandaşlıkla ilgili hukuki düzenlemeler içinde klasikten moderne geçişi güçlü bir şekilde yansıtan ilk belgedir. 1876 Anayasasının 8inci maddesi, “Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din veya mezhepten olursa olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve iza edilir” hükmünü içerir. 1876 Anayasası ile birlikte Osmanlı tebaası vatandaş kimliğini kazanmıştır. 1876 Anayasasında, bireyi temel alan, eşitliğe dayalı, kapsayıcı vatandaşlık tanımı, klasik Osmanlı anlayışını modernleştirirken Osmanlı İmparatorluğu yapısı içinde oluşmuş çeşitliliğin devamını sağlamaya elverişli bir toplum yapısını hedeflemiştir. Bu tanım, her ulus ve dinden, Osmanlı coğrafyasında devletin egemenliği altında yaşayan herkesi içeriyordu.

17) İslam Ansiklopedisi (2007), Reaya maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 34, s. 490.

18) Suna KİLİ ve Şeref GÖZÜBÜYÜK, (2000), Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 21-23; Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 492.

19) Rona AYBAY, “Tebaa-i Osmani'den T.C. Yurttaşına Geçişin Neresindeyiz?”, 75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru, içinde, (Der. Artun Ünsal), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

1876 Anayasası vatandaşlığı eşitliğe dayalı ve kapsayıcı bir şekilde tanımlamakla birlikte, vatandaşın siyasi yaşama katılması konusunda sınırlandırıcı bir yaklaşımı benimsemiştir. 1876 Anayasasının ilk haline vatandaşın siyasi yaşama katılımını sağlayan dernek kurma ve toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları dâhil edilmemiştir. Ancak, 1909 yılında yapılan değişikliklerle bu haklar da anayasanın kapsamına alınmıştır²⁰.

B- Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden ve Osmanlı Devleti varlığını sürdürürken, Kurtuluş Savaşı sırasında kabul edilen 1921 Anayasasında vatandaşlığı tanımlayan bir düzenleme yer almamaktadır. Bununla birlikte, 1921 Anayasasının 3. Maddesinde “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” şeklinde bir düzenleme mevcuttur. Anayasa, yeni kurulan Türkiye Devleti ile Misak-ı Milli adı verilen bir siyasi coğrafya üzerinde yaşayan kökenleri ne olursa olsun tüm insanların siyasi birliğini ifade etmiştir. Ayrıca, bu anayasada etnik kimlik ifadesi anlamına gelebilecek herhangi bir ibare kullanılmamıştır²¹. 1921 Anayasası üzerine çalışan anayasa hukukçuları, anayasanın siyasi birlik ve bağımsızlık temelinde tüm toplumu siyasi ve coğrafi bir şekilde tanımlama eğiliminde olduğu konusunda birleşmektedir²².

Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası vatandaşlık konusunda 1876 ve 1921 Anayasaları ile oluşturulan kapsayıcı ve coğrafya esasına dayalı vatandaşlık anlayışını daraltıcı bir yaklaşım sergiler. 1924 Anayasası vatandaşlığı “Türklerin Kamu Hakları” başlığı altında Anayasanın 88inci maddesinde düzenler. Bu düzenlemeye göre, “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur (denir)”. 1924 Anayasasının oylanması sırasında yapılan tartışmalar bu maddede yer alan “Türk” kelimesinin referansı üzerine yoğunlaşmıştır. Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi Meclis Genel Kuruluna Türk kelimesinin tabiiyete mi yoksa milliyete mi referans verdiğini sormuştur. Gelibolu milletvekili Celal Nuri Beyin önerilen metinde yer alan Türk ibaresinin milliyete değil tabiiyete karşılık geldiğini ifade etmesi üzerine söz alan Bozok milletvekili Ahmet Hamdi Bey, “Efendim, buyuruyorsunuz ki, bu

20) Nihat BULUT, (2008), “Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XII, Sayı: 1-2, s. 1-15.

21) Vahap COŞKUN, (2009) “Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 16-19, Yıl: 2007-2008, Diyarbakır, s. 9; Bülent TANÖR, (2004), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 253-255.

22) Ergun ÖZBUDUN, (1992), 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 23; Osman CAN, (2011), “Türk Anayasal Düzeninde İktidar Haritası, Felaketler ve Dersler”, Uluslararası Anayasa Kongresi, Memur Sendikaları Konfederasyonu, Ankara s. 131; COŞKUN, “Cumhuriyet Anayasalarında...”, s.11; TANÖR, a.g.e., s. 247.

tabiiyeti tespit etmiyor, milliyeti tespit ediyor. Hâlbuki madde Türkiye ahalisine din, ırk farkı gözetmeksizin Türk deyince nasıl olur da milliyeti tayin etmiyor da tabiiyeti tayin ediyor buyuruyorsunuz? Milliyeti tayin ediyor” şeklinde cevap vermiştir. Hamdullah Suphi Bey ise “Siz lisan ayrılığı, mektep ayrılığı, devlet ayrılığı güdünüz. Ondan sonra geliniz bana deyin ki bizi Türk telakki et. Eğer böyle muhalif iseniz elimden gelmez. Çünkü ruhumun inanmasına imkân yoktur” diyerek azınlıkların Türk olarak nitelenmelerine karşı çıkmıştır. Tartışmaya katılan Konya milletvekili Naim Hazım “Türk” kelimesinin “Türkiyeli” şeklinde tadilini istemişse de bu öneri benimsenmeyerek madde yukarıdaki şekliyle kabul olunmuştur²³.

1924 Anayasasının vatandaşlık tanımının içeriği konusunda günümüze kadar uzanan bir tartışma başlamıştır. Acaba 1924 Anayasasındaki vatandaşlık tanımıyla etnik olarak “Türk” olmasa da vatandaş olarak herkesin Türk olduğu mu kastedilmektedir? Yoksa ülkede yaşayan herkes Türk etnik kimliğinin bir parçası mı yapılmaktadır?

Günümüzde bazı yazarlar 1924 Anayasasındaki “Türk” teriminin etnik kökene gönderme yaptığını iddia etmektedir. Diğer bir grup yazar ise terimin etnik kökenle ilgili olmadığı görüşündedir. Terimi etnik kökenle ilişkilendiren yazarlar, tanımın kimliklerin geliştirilmesine izin vermediğini²⁴, azınlıklara hiçbir gönderme yapılmadan herkesin “Türk” olarak nitelendirildiğini²⁵, Türkleştirme politikalarının anahtarı olarak kullanıldığını²⁶ ifade etmişlerdir. Terimi etnik kökenle ilişkili olmadığı görüşünde olan yazarlar ise 1924 Anayasasındaki vatandaşlık tanımının kapsayıcı olduğunu²⁷, coğrafi vatandaşlık bağını vurguladığını²⁸, Türklerden kastın etnik olarak Türkler olmadığını²⁹ ve terimin milliyeti ifade etmediğini³⁰ ileri sürmüşlerdir.

1924 Anayasasındaki vatandaşlık düzenlemesinin Osmanlı dönemi yaklaşımindan farkı coğrafya esasından uzaklaşmasıdır. Osmanlı Devleti ya da Fransız

23) TBMM Zabıt Ceridesi (1924), Cilt 8/1, s. 908-911.

24) COŞKUN, “Cumhuriyet Anayasalarında...”, s. 13

25) Taha PARLA, (1995), Türkiye’deki Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları: Cilt 3 -Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 209.

26) Suavi AYDIN, (2009), “Amacımız Devletin Bekaası”, Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar içinde, TESEV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s. 31.

27) Mehmet Merdan HEKİMOĞLU, (2007), Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye, Detay yayıncılık, Ankara, s. 45.

28) TANÖR, a.g.e., s.309.

29) Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ, (2013), Vatandaşlık Üzerine bir Tez, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, s. 246.

30) Hicri FİŞEK, (1961), Anayasa ve Vatandaşlık, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans Türk Matbaası, Ankara, s. 23.

anayasacılık tarihinde olduğu gibi etnik kimlikler üstü bir terim çerçevesinde vatandaşlık tanımlanmış olsaydı 1924 Anayasası döneminden günümüze kadar uzanan bir tartışma da ortaya çıkmayacaktı. Anayasada farklı kimliklerin haklarının düzenlenmemiş olması, Lozan Antlaşması ile kabul edilmiş olan azınlıklara ilişkin hakların anayasa metnine aktarılmamış olması da 1924 Anayasasının kapsayıcı bir yaklaşım geliştirmediğinin bir göstergesidir. 1924 Anayasasını yapan Meclisin toplumun tümünü temsil edecek şekilde demokratik bir anlayışla oluşturulmaması ve 1876 Anayasasının kurucusu olduğu Osmanlı vatandaşlık sistemi ve meşruti monarşinin İmparatorluğun dağılmasını önleyememesi 1924 Anayasasının yönelimini tayin eden önemli faktörlerdir. Cumhuriyet döneminde Osmanlı döneminin iyi bir muhasebesinin yapılamaması ve tepkisel bir tutum takınılması da bu yaklaşım değişikliğinin nedenleri arasındadır. Toplumsal dokusu bakımından Osmanlı Devletinin mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti, anayasal kurumları, dayandığı felsefe bakımından radikal bir kopuş içindedir³¹.

Bu kopuşun modernleşme modelleri ile ilgisi üzerinde duran yazarlar Cumhuriyet modernleşmesinin toplumsal katılıma açık olmayan, tepeden inmece ve seçkinci özelliğine dikkat çekerler. Toplumun kendi tarihi, kültürel özellikleri ve geçmiş tecrübelerini görmezden gelen bir yaklaşımın toplumu yukarıdan değiştirmeye yönelmiş olması, toplumsal dönüşüm ve değişimin, olumlu sonuçları ile birlikte geleceğe önemli sorunlar bırakmıştır³². Seçkinci Cumhuriyet eliti aynı zamanda “Batılılaşma” hedefine sahiptir. Batının oldukça öykünmeci bir bakış açısıyla ve toplumsal katmanların talepleri dikkate alınmadan referans alınması sonucunda ne Batı tam olarak analiz edilebilmiş ne de toplumun gerçek ihtiyaçları belirlenebilmiştir. Batıda vatandaşlık ve birey-devlet ilişkilerinin her devlette ayrı bir gelişim çizgisi oluşturması ve anayasacılık hareketlerinin birbirinden farklı modeller geliştirmesi gerçeğine bakılmadan hareket edilmiş olması, Britanya, Fransız ve Alman sistemlerinin temel özelliklerinin tam olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devletinin son dönemlerinden itibaren başlayan Batılılaşma hareketi Fransa model alınarak gerçekleştirilmiştir. Ancak, Osmanlı Devletinde hakim olan mevcut toplumsal yapıyla Batıdan alınan yeni kurumları uyumlaştırma ve birleştirme düşüncesi, Cumhuriyetin ilk döneminde tamamen terk edilerek tarihsel bağ kopartılmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısı farklılığı vatandaşlık ile ilgili anayasal düzenlemelere de yansımıştır.

31) CAN, a.g.e., ss. 128-130; Meltem Dikmen Caniklioğlu (1996), Sivil Toplum ve Türkiye'deki İzdüşümleri, Seçkin Yayınları, Ankara, s. 118.

32) Bkz. Levent KÖKER, (2007), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

1961 ve 1982 Anayasaları, vatandaşlıkla ilgili düzenlemelerde 1924 Anayasasından da katı bir tutum içindedir. 1961 Anayasasında vatandaşlık, Anayasanın “Türk vatandaşlığı” kenar başlığını taşıyan 54üncü maddesinin ilk fıkrasında, “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür” şeklinde tanımlanmıştır. 1982 Anayasası 1961 Anayasasındaki tanımı 66ıncı maddenin ilk fıkrasında olduğu gibi korumuştur. Madde kenar başlığı da 1961 Anayasasındaki halini muhafaza etmiştir. 1924 Anayasasında Türklük sadece vatandaşlık bağı bakımından düzenlenirken 1961 ve 1982 Anayasalarında vatandaşların tümünün “Türk” olduğu kuralı kabul edilmiştir. Her iki anayasanın hazırlık aşamasında “Türk” terimini vatandaşlıkla özdeşleştiren bu düzenlemeye karşı çıkanlar olmuştur. 1961 Anayasası hazırlık döneminde Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından hazırlanan tasarıda “Türk vatandaşlığı” tanımının belirsizlik oluşturabileceği ve sadece belli bir ırka mensup olanları ifade etmek için kullanılabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca, 1982 Anayasası yapım sürecinde Danışma Meclisi üyesi olan İhsan Göksel “Türk” ve “Türk vatandaşı” terimleri arasında fark olduğunu ileri sürmüştür. Göksel’e göre, “Vatandaş bir devletin ahalisinden ve tebaasından olan kişidir. Türk kelimesi ise aynı kültüre mensup, dil, kültür ve ülkü birliğiyle birbirine bağlı olan Türklerin oluşturduğu sosyal topluluğa denir. (...) Bunların Türkle has olanlarını üzerinde taşımayan kimse ise Türk olamaz. Bu manevi değerler arasına soy ve tarih birliğini de katabiliriz. İnsanların gönlüne, kafasına, kanına ve ruhuna sinen bu hasletleri, vatandaşlığa kabul edilen birisinin kafasına, kanına ve ruhuna sindirmek mümkün değildir. (...) Türkiye’de yaşayan her Türk vatandaşdır ama her vatandaş Türk değildir”³³.

C- Yeni Anayasa Yapım Süreçlerinde Vatandaşlık

1- Ergun Özbudun Başkanlığında Hazırlanan Öneri

2007 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti tarafından oluşturulan Ergun Özbudun başkanlığında bir komisyon³⁴ yeni anayasa taslağı çalışmalarında bulunmuş ve çalışmaları sonucunda ortaya çıkan öneriyi toplumla paylaşmışlardır. Bu öneri hukuki süreçlerde kullanılmamışsa da sonraki tartışmalarda referans verilen bir çalışma olmuştur. Önerinin vatandaşlıkla ilgili kısmına baktığında tek bir öneri yapılmadığı, alternatifli üç önerinin hazırlandığı görülmektedir. Bu üç öneri aşağıdaki gibidir:

Alternatif 1- Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.

33) Danışma Meclisi Tutanakları, Dönem 2, Cilt: 9, Birleşim: 137, s. 41.

34) Grup Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Zühtü Arslan, Prof. Dr. Yavuz Atar, Prof. Dr. Levent Köker, Prof. Dr. Serap Yazıcı ve Prof. Dr. Fazıl Hüznü Erdem’den oluşmaktaydı.

Alternatif 2- Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkese, din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk denir.

Alternatif 3- Vatandaşlık temel bir haktır. Kanunun öngördüğü esaslara uygun olarak bu statüyü kazanan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.

2- TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Çalışmaları

12 Haziran 2011’de gerçekleşen genel seçimler öncesinde öne çıkan tartışma konusu yeni bir anayasaya olan ihtiyaçtı. Tüm siyasi partilerin seçim öncesi faaliyetlerinde bu konuyu öne çıkartmaları ve vaatlerde bulunmaları, seçim sonrasında yeni anayasanın yapımı için TBMM içinde bir komisyonun oluşturulması fikrini güçlendirdi. AKP, Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulması fikrini öne çıkararak, TBMM’de temsil edilen dört partiden, 10 Ekim 2011 tarihine kadar üçer milletvekilinin adını belirlemesini istedi. TBMM’de temsil edilen dört siyasi partinin, üçer üye ile eşit biçimde temsil edileceği bir komisyonun kurulmasında uzlaşıldı. Bu çerçevede, yeni anayasayı yazmak üzere TBMM’de, “Anayasa Uzlaşma Komisyonu” kuruldu. Uzlaşma Komisyonu ilk toplantısını 19 Ekim 2011’de yaptı. Anayasa Uzlaşma Komisyonu, TBMM’nin İç Tüzüğü’nde belirtilen Komisyonlardan ayrı bir *ad hoc* Komisyon olarak kuruldu. Komisyon’un yetkileri, çalışma aşamaları ile süresi, teknik destek ve danışman desteği ile Komisyon’un hangi koşullarda dağılabileceği 15 maddelik bir Çalışma Esasları metninde belirtildi³⁵.

Komisyon’da yazım süreci başlamadan önce, vatandaşlar ile sivil toplum kuruluşlarına bir çağrı yapıldı. Bu çağrının amacı TBMM Başkanı Cemil Çiçek tarafından “toplumun bütün kesimlerince benimsenecek daha katılımcı, şeffaf ve demokratik bir anayasa” oluşturmak olarak belirtildi. Komisyon, 4 Mayıs 2012’ye kadar, 42 siyasi partiyi, 39 meslek örgütü ve sendikayı, 79 dernek, vakıf ve platformdan oluşan sivil toplum kuruluşlarını üniversiteler ile çeşitli kurumları dinledi. Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na, çeşitli iletişim kanallarıyla 64 bin kişi tarafından görüş bildirildi. Bu görüşlerin 440’ı sivil toplum kuruluşlarından geldi. Komisyon çalışmaları, 2013 Kasım ayında bir ortak uzlaşma metni ortaya çıkmadan sona erdi. Üzerinde uzlaşılan maddelerin mevcut anayasaya eklenmesi önerisi ise kabul görmedi.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu çalışmaları çerçevesinde her partinin temsilcileri kendi önerilerini hazırlayarak Komisyona sunmuşlardır. Bu öneriler aşağıdaki gibidir:

35) Bkz. TESEV (2012), Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu 1 (Ekim 2001-Ocak 2012), (Der. Ferhat Kentel, Levent Köker ve Özge Genç), TESEV Demokratikleşme Programı, TESEV Yayınları, İstanbul; TESEV (2012) Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu 2 (Şubat 2912-Haziran 2012), (Der. Mehmet Uçum ve Özge Genç), TESEV Demokratikleşme Programı, TESEV Yayınları, İstanbul.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

Vatandaşlık

(1) Vatandaşlık temel bir haktır; kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

(2) Hiç kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Vatandaşlık (Türk Vatandaşlığı) (Türkiye Vatandaşlığı)

Not: Vatandaşlık maddesinin, Anayasa’nın başlangıç bölümü ve Cumhuriyet’in temel nitelikleri ile birlikte tartışılması gereklidir. Zira vatandaşlık kavramı ulus kavramı ile yakın ilişki içindedir.

Vatandaşlığın ırk, dil ya da din birliği olmayıp; bireyi ”bir arada yaşama arzusuna dayalı olarak“ devlete bağlayan hukuksal bir ilişki olduğu göz önüne alınarak bu konular düzenlenmelidir.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Türk Vatandaşlığı

Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.

Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür.

Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

Hiç bir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz.

Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılmaz.

Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)

Vatandaşlık

Türkiye vatandaşlığının kazanılmasında, kullanılmasında ve kaybedilmesinde, dil, din, ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri farklılıklar gözetilemez. Vatandaşlığa ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.

(2) Hiç kimse kendi isteği dışında vatandaşlıktan çıkartılamaz.

Vatandaşlık tanımı konusunda siyasi partilerin farklı önerilerde bulunmaları bu önerilerin uzlaştırılarak ortak bir ifadenin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte Komisyon çalışmaları boyunca siyasi partiler bu uzlaşmaya ulaşamamıştır. Vatandaşlık ile ilgili madde Komisyon’un uzlaşmaya varamadığı konu-

lar arasında yer almaktadır³⁶. Komisyonunda siyasi partiler arasındaki uzlaşmayı sağlamak üzere gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda ortaya çıkarılan birleşik metin aşağıdaki gibidir:

Vatandaşlık (AK Parti ve BDP) / Türk Vatandaşlığı (MHP) / Vatandaşlık-Türk Vatandaşlığı (CHP)

(AK Parti) (1) Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.

(2) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ana veya babanın çocuğu doğumla vatandaşlık kazanır.

(3) Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

(4) Hiç kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz.

(CHP) (1) “Türk vatandaşlığı” dil, din, ırk, cinsiyet, etnik köken, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri sebeplere bağlı olmaksızın herkesin “eşitlik” temelinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması anlamına gelir.

(2) Vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesine dair usul ve esaslar kanunla düzenlenir. Vatana bağlılık ile bağdaşmayan eylemlerin mutlak biçimde zorunlu kıldığı haklı nedenler bulunmadıkça kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz.

(MHP) (1) Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.

(2) Türk vatandaşı babanın veya Türk vatandaşı ananın çocuğu Türk vatandaşıdır.

(3) Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

(4) Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz.

(5) Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılmaz.

Not: Vatandaşlığı edinme ve vatandaşlıktan çıkarılma konusu üst komisyonunda değerlendirilebilir.

36) Bu konuda sivil toplum örgütlerinde de tam bir uzlaşma olmamakla birlikte, etnik temele dayanmayan bir tanım yapma çabasının hakim olduğu görülmektedir. Komisyon’a gönderilen sivil toplum önerilerine bakıldığında, az sayıda sivil toplum örgütünün, 1982 Anayasası’nın 66. maddesindeki vatandaşlık tanımının aynen muhafaza edilmesi gerektiği görüşünde olduğu, daha geniş olan ikinci grupta yer alan sivil toplum kuruluşlarının, mevcut anayasadaki tanımda kısmi değişiklik yapılmasını talep ettiği görülmektedir. Üçüncü grupta yer alan önerilerde ise hiçbir etnik kimliğin anayasada yer almaması gerektiği savunulmaktadır. Bu son gruba ait önerilerde siyasi kimliğin, etnik bir kimlik olarak değil, daha soyut ilkeler temelinde yansız bir şekilde düzenlenmesi talep edilmektedir. Bkz. TESEV, I, II, III.

(BDP) (1) Türkiye vatandaşlığının kazanılmasında, kullanılmasında ve kaybedilmesinde, dil, din, ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri farklılıklar gözetilemez. Vatandaşlığa ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.

(2) Hiç kimse kendi isteği dışında vatandaşlıktan çıkartılamaz³⁷.

Yukarıda görüleceği gibi, birleşik metinde vatandaşlık tanımı konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Komisyon birleşik metninde iki parti (MHP ve BDP) ilk önerilerini aynen muhafaza etmiş, diğer iki parti ise (AKP ve CHP) önerilerinde değişikliğe gitmiştir. AKP ilk sunmuş olduğu vatandaşlık tanımı içermeyen ilk önerisini, vatandaşlığın aidiyet temelinde tanımlanmadığı, sadece birey ile devlet arasındaki hukuki bağın ifade edildiği öneri ile değiştirmiştir. Bu yeni öneri partinin anlayışında esaslı bir değişiklik oluşturmamış, etnik temele ya da aidiyete dayalı olmayan bir bakış açısıyla hareket edilmiştir. Değişikliğin nedeni Komisyon çalışmalarında uzlaşmayı sağlama umudu ile açıklanabilir. Böylece AKP, tanım yapılmaması ya da etnik aidiyete bağlı olmayan bir nötr tanım yapılması seçeneklerini alternatifli olarak CHP ise ilk önerisinde tam olarak düzenlemediği madde içeriğini Komisyon çalışmaları sırasında geliştirmiştir. CHP’nin ilk önerisinde ve Komisyon birleşik metnine sunduğu taslakta partinin kendi içinde de bazı konularda net bir sonuca ulaşmadığı gözlemlenmektedir. Madde kenar başlığı için farklı önerilerin (“vatandaşlık”, “Türk vatandaşlığı” ve “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı”) sunulmuş olması ve bu başlıkların aidiyet bakımından oldukça farklı anlamlar içermesi parti içinde de bir uzlaşma olmadığına işaret etmektedir. Bu farklılıklar CHP tarafından yapılan tanıma da yansımış, tanım içinde hem “Türk vatandaşlığı” hem de “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı” ibareleri birlikte kullanılmıştır.

IV- Yeni Anayasa Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Tümüyle yeni bir anayasanın yapılmasına yönelik çalışmalar 2007 tarihinden sonra gündeme gelmiş ve yaygın toplumsal destek bulmuştur. Yukarıda özetlediğimiz geçmiş çalışmaların sonuç vermemiş olması bu konudaki güçlü isteği sonlandırmamıştır. Önümüzdeki dönemlerde de bu çalışmalar devam edecektir. Çok sayıda değişiklik geçirmesine rağmen 1982 Anayasasının günümüz toplum ihtiyaçlarını karşılayamaması, toplumun farklı kesimlerinin anayasa değişikliği taleplerini sürdürmesi, değişiklikler sonucunda anayasanın mantıksal bütünlüğünün bozulmuş olması ve askeri müdahale döneminde yapılan bir anayasanın demokratik açılımların önünde engel oluşturması yeni anayasa talebinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

37) Taylan BARIN, (2014), Türkiye’nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi, AKP, CHP, MHP ve BDP’nin Anayasa Önerileri, XII Levha Yayınları, İstanbul, s. 181-184.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu çalışmaları gelecekte gerçekleşecek anayasa yapım çalışmaları için değerli bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın sonuçlarını değerlendirmek toplumun ortak isteği olan yeni anayasa yapımını kolaylaştıracaktır.

1- Madde Kenar Başlığı

1961 ve 1982 Anayasalarında vatandaşlığın düzenlendiği Maddelerin kenar başlığı “Türk vatandaşlığı” olarak belirlenmişti. Uzlaşma Komisyonu bu konuda bir uzlaşmaya varamamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi ile Barış ve Demokrasi Partisi “vatandaşlık”, Milliyetçi Hareket Partisi “Türk vatandaşlığı” önerilerinde bulunurken Cumhuriyet Halk Partisi önerisinde “vatandaşlık”, “Türk vatandaşlığı” alternatifleri birlikte yer almıştır.

“Vatan” terimi Arapça kökenlidir. Arapçada ikamet yeri, ortak yer, ülke anlamına gelen vatan dan türetilen vatandaş, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca gibi dillerde kullanılan terimlere (*citizen, citizen, ciudades, cittadino*) anlam bakımından hem benzerlik gösterir, hem de farklılıklar içerir. Vatandaş, bu dillerdeki muadilleri gibi belli bir coğrafyadan olmaya işaret eder, ancak Latince kökenli dillerde terimin anlam içeriğinde bulunan “şehirli” ve “burjuva” gibi alt anlamlar vatandaş teriminde bulunmaz. Bu çerçevede, vatandaş, anlam içeriği bakımından, belki de dünya dillerinde sosyal ve iktisadi gruplara aidiyete en az yer veren terimdir. Madde kenar başlığının vatandaşlık olarak düzenlenmesi Madde kenar başlığında “Türk vatandaşlığı” yerine sadece “vatandaşlık” teriminin kullanılması konusunda MHP dışından kalan üç partinin uzlaşma olasılığı bulunmaktadır.

2- 1961 Ve 1982 Anayasalarında Yer Verilen “Türk Devleti” İbaresini

1961 ve 1982 Anayasalarındaki vatandaşlık düzenlemesine yönelik eleştirilerden biri de anayasa metinlerinde bulunan “Türk devleti” ibaresinden kaynaklanmaktadır. Her iki anayasada da devletin adında bir uyum sağlanamamış ve “Türkiye Devleti”, “Türkiye Cumhuriyeti” ve “Türk Devleti” ibareleri birlikte kullanılmıştır. Oysa Anayasanın değiştirilmesi yasaklanan 1inci maddesi devletin adını “Türkiye Cumhuriyeti” olarak belirlemiştir. Bu ifadenin tüm anayasa metninde standart olarak kullanılması gerekir. Bir devletin birden fazla resmi adı olacaksa bu durum Anayasa’da belirtilmeli ve hangi adın ne maksatla kullanıldığı açıklanmalıdır³⁸. Yeni anayasa önerilerinde 1961 ve 1982 Anayasalarındaki “Türk devleti” ibaresine MHP dışındaki partiler yer vermemişlerdir. 1982 Anayasasında madde içinde kullanılan “Türk Devleti” ibaresi “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” şeklinde düzenlen-

38) 1982 Anayasası Danışma Meclisi faaliyetleri sırasında bu farklılığın nedeni sorulmuş, Meclis üyesi Kemal Dal “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” ile “Türk Devleti” ibarelerinin eşit anlamda kullanıldığını ileri sürmüştür. Bkz. Danışma Meclisi Tutanakları, Dönem 2, Cilt 9, Birleşim 137, s. 39.

miştir. Önerilen bu düzenleme biçimi devlet adının anayasa metninde standart bir şekilde kullanılmasını sağlayacağı gibi Anayasanın başka hiçbir maddesinde yer verilmeyen bir ifadenin yorumlanmasındaki güçlüklerle de son verecektir.

3- Vatandaşlık Tanımı

Diğer devletlerin anayasalarına bakıldığında ulusal ya da etnik köken ve soy esas alınarak vatandaşlığın normatif tanıma kavuşturulduğu örneklerin son derecede az sayıda olduğunu görmekteyiz. Anayasaların büyük bir çoğunluğu vatandaşlığı ayrıca tanımlama ihtiyacı duymamıştır. Bu anayasalardan bazıları vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin genel ilkeleri hüküm altına almış, bazıları ise buna dahi gerek duymadan vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi konusunun yasalarla düzenleneceği kuralı ile yetinmiştir. İncelenen 112 anayasadan 79’u bu kategoride yer almaktadır. Vatandaşlık tanımı yapan anayasalarda ise ikili bir yapı görmekteyiz. Bazı anayasalarda vatandaşlık tanımı herhangi bir etnik referans içermeyecek şekilde yapılırken, diğerlerinde etnik referans tanımın unsuru haline getirilmiştir. İncelenen 112 anayasanın içinde sadece 15 anayasada vatandaşlık etnik temelle tanımlanmış ya da vatandaşlık dışında etnik temele referans verilmiştir. 12 devlet anayasasında ise bir vatandaşlık tanımı yaparken, tanımın etnik bir referans içermemesine dikkat edilmiştir. 4 örnekte ise vatandaşlık tanımı yapılmamakla birlikte ülkede yaşayan tüm etnik yapılara atıfta bulunulmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca yürürlükte olan anayasaların vatandaşlık tanımında yer verdiği “Türk” terimi, hukuki statü ile etnik aidiyet yaklaşımlarını birlikte içeren bir çerçevede içinde formüle edilmiştir. Bu anayasalarda yapılan vatandaşlık tanımları hukuki bir bağa işaret etse de etnik imadan kurtulamamıştır³⁹. Vatandaşlık tanımları, bireyle devlet arasındaki bağı ya da hukuki statüyü doğrudan Türklük ile kurmamakta ve doğrudan etnik temeli esas almamaktadır. Bununla birlikte, önce bireyle devlet arasındaki hukuki bağ kurulmakta, sonra da bu bağa sahip herkesin Türk sayılacağı (1924 Anayasası) ya da Türk olduğu (1961 ve 1982 Anayasaları) hüküm altına alınmak suretiyle dolaylı bir etnik referans kullanılmaktadır. Bu düzenleme biçimiyle Cumhuriyet anayasacılığının günümüze kadar Fransız evrenselci vatandaş modeli ile kan bağı ve etnik kökeni öne çıkaran Alman modelinin bir karışımını ürettiğini söyleyebiliriz. Kaya ve Tarhanlı’nın belirttiği gibi, bu yaklaşım tarzı kimliğin oluşturulmasında kaygan bir zeminin oluşmasına olanak tanımıştır⁴⁰. Tarihi geçmişi ve kültürel mirasları çok farklı ve

39) Mustafa ERDOĞAN, (2003), Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, s. 142.

40) Ayhan KAYA ve Turgut TARHANLI, (2005), “Türkiye’de azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık”, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları (Der. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı) içinde, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 15.

birbirine zıtlıklar içeren iki geleneğin vatandaşlık bakışını birleştirmeye çalışan, aynı zamanda da o toplumlardan önemli farklılıklar içeren üçüncü bir sosyal yapıya aktaran böyle bir tanımlama çabası sorunsuz olmayacaktır.

Yeni anayasa önerilerinde ve Anayasa Uzlaşma Komisyonu çalışmalarında 1982 Anayasasındaki düzenlemeye alternatif olarak tanımın hiçbir etnik referans içermeyecek şekilde yapılması ya da tanım yapılmaması önerileri mevcuttur. Anayasa Uzlaşma Komisyonuna katılan siyasi partilerden sadece MHP, 1982 Anayasasında yapılan vatandaşlık tanımının aynen korunmasını savunmuştur. CHP, “Türk vatandaşlığı” ibaresini muhafaza ederken, yeni bir tanımla vatandaşların eşitliğini vurgulamıştır. AKP ve BDP ise etnik referans içermeyen bir tanım yapılmasını ya da tanım yapılmaksızın vatandaşlığın düzenlenmesini önermektedir.

Özbudun, 1961 ve 1982 Anayasalarındaki Türklük tanımının etnik ve ırkı bir temeli olmadığını, Cumhuriyetin ilk dönemindeki uygulamalardan kaynaklanan sapmalar nedeniyle bu ifadenin asıl anlamının bulanıklaştığını ileri sürmüştür⁴¹. Buna karşın, her iki anayasadaki tanımın vatandaşlığı etnik kökene dayandırdığını ya da en azından toplumda farklı kökenden gelen insanlarda bu hissiyatı uyandırdığı iddia edilmektedir⁴². Özbudun’un bakış açısı yürürlükteki bir anayasal hükümden ne anlamamız gerektiğine ilişkin bir yorum olarak değer taşımaktadır. Böylece, vatandaşlık tanımını yorum yoluyla etnik etkilerden uzak bir anlama kavuşturulmak istenmiştir. Ancak, bu yorumun uygulamaya hâkim olmadığı görülmektedir.

1961 ve 1982 Anayasaları, 1924 Anayasasından farklı olarak vatandaşlığa esas olan Türklüğü tüm vatandaşların ortak bir niteleyicisi olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, toplumun tümü normatif bir zorlama ile belli bir grubun üyesi olarak gösterilmektedir. Bu yönüyle iki anayasanın da 1924 Anayasasına göre grup aidiyetini daha fazla vurguladığı ve kişilerin kimliklerini daha sert bir şekilde tayin ettikleri söylenebilir. Üstelik yukarıda görüldüğü gibi bu anayasaların hazırlık çalışmalarında ileri sürülen görüşler de “Türk” kavramının etnik içeriğinden bağımsız ele alınmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan, bu anayasalarda yer alan “Türk” kavramının toplum tarafından kapsayıcı bir anlamda algılanmadığını ve değiştirilmesi gerektiğini savunan önemli bir toplumsal grubun bulunduğuna işaret etmek gerekir. Memur-Sen

41) Ergun ÖZBUDUN, (1997) “Milli Mücadele Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik (Der. Bilgin, Nuri) Bağlam Yayıncılık, s. 70.

42) Naz ÇAVUŞOĞLU, (2012), “Yeni Bir Anayasa için Somut Öneriler: ‘Yurttaşlık’/‘Vatandaşlık’” Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, İstanbul, s. 414; Vahap COŞKUN (2009) “Anayasal Vatandaşlık”, Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, s. 85; Fazıl Hüsnü ERDEM,

tarafından elli bin kişilik bir ankette sorulan “Yeni anayasanın etnik kimliklerden arındırılması gerektiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna cevap verenlerin %34’ü Anayasa kesinlikle etnik kimlikten arındırılmalıdır şeklinde olumlu cevap vermiş, %26.5’i arındırılması gerektiğini, % 17.5’i ise etnik kimliklerden arındırılması görüşüne kısmen katıldığını beyan etmiştir⁴³.

1961 ve 1982 Anayasalarının yürürlükte olduğu dönemlerde çıkarılan yasalarda ve mahkeme kararlarında “Türk” terimi etnik köken ve soy anlamında kullanılmıştır. 2009 yılında yürürlüğe giren 5901 sayılı Vatandaşlık Kanununun geçici 1inci maddesinin başlığında “Türk soylu yabancılar” ifadesi kullanılmıştır. 2006 tarihli 5543 sayılı İskân Kanununun 3üncü maddesinde, göçmen, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına ve toplu halde Türkiye’ye gelip bu kanun gereğince kabul olunanlardır” şeklinde tanımlanmaktadır. Yargıtay Ceza Genel Kurulu da, bir kararında Türklüğü “insani, dini, tarihi değerler ile milli dil, milli duygular ve milli geleneklerden oluşan milli ve manevi değerler bütünü” olarak tanımlamıştır⁴⁴. Bu yasalarda ve yargı kararlarında geçen “Türk”ten devletle vatandaşlık arasındaki bağı oluşturan kapsayıcı bir terim değil, “soy” ve “etnik grup” anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türklük konusunda Özbudun tarafından yapılan yorumun genel kabul görmediği ortadadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de, Yargıtay Ceza Genel Kurulu tarafından yapılan tanımlamanın uluslararası antlaşmalar ile tanınmış ya da tanınmamış dini, dilsel ya da etnik azınlık grupları dışladığı görüşündedir⁴⁵. AİHM ayrıca Türk Ceza Kanununun 301inci maddesinde yer alan “Türklük” ibaresinin “Türk Milleti” ile değiştirilmesinin de bu kavramların yorumunda büyük bir anlam değişikliğine neden olmadığını düşünmektedir⁴⁶.

1982 Anayasasındaki vatandaşlıkla ilgili hükmün yeni anayasaya aynen aktarılmasının konuyla ilgili tartışmaları sonlandırmayacağı açıktır. Bu tanımda kullanılan terimlerin anlamıyla ilgili hukuki sorunlar ve belirsizlikler de farklı yorumlara zemin oluşturmaya devam edecektir.

3- Yeni Anayasa Önerilerinde Alternatif Bir Kimliğe Yer Verilmemesi

Önerilerin hiç birinde “Türk” kelimesinin alternatifi olacak şekilde kimlik içerikli bir ibare kullanılmamıştır. Geçmiş dönemlerde geliştirilen önerilerde “Türk” terimine alternatif olarak sunulan “Türkiyeli” ibaresi, Özbudun başkanlığındaki komisyon çalışması ve Anayasa Uzlaşma Komisyonu önerilerinde bu-

43) Memur-Sen, (2011), Yeni Anayasa Araştırması, Algı, Beklenti ve Talepler, Yayın No. 13, Ankara, s. 95.

44) Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 11 Temmuz 2006, E. 2006/9-169, K. 2006/184.

45) AİHM, İkinci Daire, *Dink-Türkiye Davası*, Karar Tarihi: 14 Eylül 2010.

46) AİHM, İkinci Daire, *Altuğ Taner Akçam-Türkiye Davası*, Karar Tarihi: 25 Ekim 2011.

lanmamaktadır. Köker, “Türkiyeli” teriminin daha kapsayıcı olduğu, ancak en doğru çözümün tüm etnik, dinsel, kültürel ve ırki kimliklerden uzak, vatandaşlığın hak olduğunu ve bireylerin kendi istekleri dışında bu haktan mahrum bırakılmayacaklarını belirten bir düzenlemenin kabul edilmesi olduğu görüşündedir⁴⁷. Uzlaşma Komisyonu çalışmalarında “Türk” terimine başvurulmamasını savunan önerilerde alternatif bir ifadenin ikame edilmemiş olması yerindedir. “Türk” yerine “Türkiyeli” ya da benzeri bir kavramın kullanılması bu konuda yeni bir tartışma başlatacaktır. Daha da önemlisi vatandaşların bu kimliği geniş bir uzlaşma içinde benimseyecekleri konusunda herhangi bir netlik de bulunmamaktadır.

SONUÇ

Modern ulus devletinin ortaya çıkması uluslaşma hareketlerini başlatmış ve birey bir siyasi sije olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı anayasacılık hareketi çeşitliliği içeren Osmanlı toplumunu bu gelişmelerle uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. 1876 Anayasasındaki vatandaşlık tanımı kapsayıcı bir şekilde bireyin siyasi kimliğini düzenlemiştir. 1924 Anayasası bu çizgiden uzaklaşmış, 1961 ve 1982 Anayasaları ise vatandaş tanımını yaparken aidiyeti daha güçlü vurgulamıştır. Türkiye’de son dönemlerde yapılan tartışmalar bu mirası tekrar hatırlayan ve dünyadaki gelişmeleri dikkate alan bir seyir izlemektedir. Kapsayıcı vatandaşlık yaklaşımı toplumda ve siyasi partilerde oldukça güçlü sayılabilecek bir destek bulmaktadır.

Türkiye’de anayasacılık hareketi yeni bir sürece girmiştir. Bu süreç henüz yeterli bir berraklık ve ortak anlayış oluşturamamış olsa dahi yeni anayasa için önerilerin tarihi tecrübeler, toplumsal miras ve küreselleşen dünyadaki gelişmeler dikkate alınarak yapılması, değişim ve reform taleplerinin daha köklü ve kalıcı bir anayasal düzenlemeyle sonuçlanmasına neden olacaktır. Tüm vatandaşların kendilerini dışlanmaksızın içinde bulabilecekleri bir anayasal çerçevenin oluşturulması ve vatandaşlık gibi bireyleri doğrudan ilgilendiren bir konuda geçmiş tartışmaların tekrar etmemesinin sağlanması yeni anayasa çalışmalarında vatandaşlık düzenlemesine ilişkin önerilerin temel hareket noktası olmalıdır. Dünya anayasalarındaki örnekler vatandaşlıkla ilgili farklı düzenleme biçimleri olduğunu göstermektedir. Bu konudaki genel eğilim bir vatandaşlık tanımına anayasa metninde yer verilmemesi şeklindedir. Eğer bu seçenek genel kabul görmezse vatandaşlığın etnik kimlik imasına neden olmayacak şekilde tanımlandığı örneklerden de yararlanılabilir. TBMM Uzlaşma Komisyonu çalışmalarında söz

47) Levent KÖKER, (2009), “Kültürel Çoğulculuk ve Anayasa”, Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, İstanbul.

konusu seçeneklerin tartışılmış olması, henüz hangi seçeneğin benimseneceği konusunda yeterli bir uzlaşa sağlanamamış olmakla birlikte, yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Gelecekteki anayasa yapım çalışmalarında bu tecrübe yol gösterici olacaktır.

Tablo 1- Vatandaşlık Tanımı İçermeyen Anayasalar

1992 tarihli Angola Anayasası⁴⁸, 1994 tarihli Arjantin Anayasası⁴⁹, 1998 tarihli Arnavutluk Anayasası⁵⁰, 1993 tarihli Andorra Anayasası⁵¹, 1920 tarihli Avusturya Anayasası⁵², 1994 tarihli Beyaz Rusya Anayasası⁵³, 1981 tarihli Belize Anayasası⁵⁴, 1970 tarihli Belçika Anayasası⁵⁵, 1990 tarihli Benin Anayasası⁵⁶, 1966 tarihli Botsvana Anayasası⁵⁷, Britanya hukuk sistemi⁵⁸, 1991 tarihli Bulgaristan Anayasası⁵⁹, 1992 tarihli Cibuti Anayasası⁶⁰, 1996 tarihli Çad Anayasası⁶¹, 1992 tarihli Çek Cumhuriyeti Anayasası⁶², 1849 tarihli Danimarka Anayasası⁶³, 1991 tarihli Ekvator Ginesi Anayasası⁶⁴, 1983 tarihli El Salvador Anayasası⁶⁵, 1997 tarihli Eritre Anayasası⁶⁶, 2005 tarihli Ermenistan Anayasası⁶⁷, 1992 tarihli Estonya Anayasası⁶⁸, 1955 tarihli Etiyopya Anayasası⁶⁹, 1987 tarihli Filipinler Anayasası⁷⁰, 1999

48) http://www.servat.unibe.ch/icl/a000000_.html (16 Eylül 2014).

49) http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Argentina/argen94_e.html (16 Eylül 2014).

50) http://president.al/?page_id=663&lang=en (16 Eylül 2014).

51) http://www.andorramania.com/constit_gb.htm (16 Eylül 2014).

52) <http://www.verfassungen.de/at/indexheute.htm> (16 Eylül 2014).

53) http://www.president.gov.by/ru/constitution_ru/ (16 Eylül 2014).

54) <http://www.nationalassembly.gov.bz/index.php/constitution-belize> (16 Eylül 2014).

55) <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/6353> (16 Eylül 2014).

56) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Benin1990English.pdf> (16 Eylül 2014).

57) http://www.chr.up.ac.za/undp/domestic/docs/c_Botswana.pdf (16 Eylül 2014).

58) Yazılı bir anayasası bulunmayan Britanya'da vatandaşlık sistemi oldukça karmaşık olmakla birlikte kanunlarda etnik ya da sosyal kökene dayalı bir vatandaşlık tanımı bulunmamaktadır. 1983 yılında yürürlüğe giren ve tabiiyeti düzenleyen yasa, kapsamı oldukça geniş bir tabiiyet sistemi kurmuştur.

59) <http://www.constitutionnet.org/files/Djibouti%20Constitution.pdf> (16 Eylül 2014).

60) <http://www.constitutionnet.org/files/Djibouti%20Constitution.pdf> (16 Eylül 2014).

61) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Chad1995English.pdf> (16 Eylül 2014).

62) <http://www.hrad.cz/en/czech-republic/constitution-of-the-cr.shtml> (16 Eylül 2014).

63) http://www.thedanishparliament.dk/Publications/The_Constitutional_Act_of_Denmark.aspx (16 Eylül 2014).

64) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/EquatorialGuinea1991English.pdf> (16 Eylül 2014).

65) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/ElSalvador1983English.pdf> (16 Eylül 2014).

66) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Eritrea1997English.pdf> (16 Eylül 2014).

67) www.president.am/en/constitution/ (16 Eylül 2014).

68) <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/5674> (16 Eylül 2014).

69) <http://www.angelfire.com/ny/ethiocrown/Constitution.html> (16 Eylül 2014).

70) <http://www.chanrobles.com/philsupremelaw2.html#.VHIKOPmsVSo> (16 Eylül 2014).

tarihli Finlandiya Anayasası⁷¹, 1958 tarihli Fransa Anayasası⁷², 1991 tarihli Gabon Anayasası⁷³, 1997 tarihli Gambiya Anayasası⁷⁴, 1992 tarihli Gana Anayasası⁷⁵, 1985 tarihli Guatemala Anayasası⁷⁶, 1980 tarihli Guyana Anayasası⁷⁷,

1996 tarihli Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası⁷⁸, 1948 tarihli Güney Kore Anayasası⁷⁹,

1995 tarihli Gürcistan Anayasası⁸⁰, 1987 tarihli Haiti Anayasası⁸¹, 1949 tarihli Hindistan Anayasası⁸², 2002 tarihli Hollanda Anayasası⁸³, 1982 tarihli Honduras Anayasası⁸⁴, 1978 tarihli İspanya Anayasası⁸⁵, 1974 tarihli İsveç Anayasası⁸⁶, 1947 tarihli İtalya Anayasası⁸⁷, 1944 tarihli İzlanda Anayasası⁸⁸, 1962 tarihli Jamaika Anayasası⁸⁹, 1947 tarihli Japon Anayasası⁹⁰, 1972 tarihli Kamerun Anayasası⁹¹, 1982 tarihli Kanada Anayasal Kanunu⁹², 1995 tarihli Kazakistan Anayasası⁹³, 2010 tarihli Kenya Anayasası⁹⁴, 2007 tarihli Kırgızistan Anayasası⁹⁵, 1991 tarihli

71) <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf> (16 Eylül 2014).

72) <http://www2.assemblee-nationale.fr/> (16 Eylül 2014).

73) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Gabon1991English.pdf> (16 Eylül 2014).

74) <http://www1.umn.edu/humanrts/research/gambia-constitution.pdf> (16 Eylül 2014).

75) http://www.judicial.gov.gh/constitution/second_schedule/home.htm (16 Eylül 2014).

76) <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Guate/guate85.html> (16 Eylül 2014).

77) <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Guyana/guyana96.html> (16 Eylül 2014).

78) <http://www.thehda.co.za/uploads/images/unpan005172.pdf> (16 Eylül 2014).

79) http://www.ccourt.go.kr/home/att_file/download/Constitution_of_the_Republic_of_Korea.pdf (16 Eylül 2014).

80) <http://www.parliament.ge/en/kanonmdebloba/constitution-of-georgia-68> (16 Eylül 2014).

81) <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Haiti/haiti1987.html> (16 Eylül 2014).

82) <http://lawmin.nic.in/coi/coiason29july08.pdf> (16 Eylül 2014).

83) <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2008/10/20/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008.html> (16 Eylül 2014).

84) <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Honduras/hond82.html> (16 Eylül 2014).

85) http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_o.pdf (16 Eylül 2014).

86) <http://www.riksdagen.se/en/Documents-and-laws/Laws/The-Constitution/> (16 Eylül 2014).

87) http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (16 Eylül 2014).

88) <http://www.government.is/constitution/> (16 Eylül 2014).

89) <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Jamaica/jam62.html> (16 Eylül 2014).

90) http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html (16 Eylül 2014).

91) http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf (16 Eylül 2014).

92) <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/Const/page-15.html> (16 Eylül 2014).

93) <http://www.parlam.kz/en/constitution> (16 Eylül 2014).

94) <http://www.kenyaembassy.com/pdfs/The%20Constitution%20of%20Kenya.pdf> (16 Eylül 2014).

95) http://confinder.richmond.edu/admin/docs/kyrgyz_const.pdf (16 Eylül 2014).

Kolombiya Anayasası⁹⁶, 2006 tarihli Kongo (Demokratik Kongo Cumhuriyeti) Anayasası⁹⁷, 1949 tarihli Kosta Rika Anayasası⁹⁸, 1976 tarihli Küba Anayasası⁹⁹, 1993 tarihli Lesoto Anayasası¹⁰⁰, 1922 tarihli Letonya Anayasası¹⁰¹, 1992 tarihli Litvanya Anayasası¹⁰², 1868 tarihli Lüksemburg Anayasası¹⁰³, 2010 tarihli Madagaskar Anayasası¹⁰⁴, 1994 tarihli Malavi Anayasası¹⁰⁵, 1992 tarihli Mali Anayasası¹⁰⁶, 1992 tarihli Moğolistan Anayasası¹⁰⁷, 1994 tarihli Moldova Anayasası¹⁰⁸,

1991 tarihli Moritanya Anayasası¹⁰⁹, 2004 tarihli Mozambik Anayasası¹¹⁰, 1990 tarihli Namibya Anayasası¹¹¹, 1999 tarihli Nijerya Anayasası¹¹², 1814 tarihli Norveç Anayasası¹¹³, 1995 tarihli Orta Afrika Cumhuriyeti Anayasası¹¹⁴, 1973 tarihli Pakistan Anayasası¹¹⁵,

1992 tarihli Paraguay Anayasası¹¹⁶, 1993 tarihli Peru Anayasası¹¹⁷, 1997 tarihli Polonya Anayasası¹¹⁸, 1991 tarihli Romanya Anayasası¹¹⁹, 2003 tarihli Ruanda

96) http://confinder.richmond.edu/admin/docs/colombia_const2.pdf (16 Eylül 2014).

97) www.servat.unibe.ch/icl/af00000_.html (16 Eylül 2014).

98) <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Costa/costa2.html> (16 Eylül 2014).

99) <http://www.constitutionnet.org/files/Cuba%20Constitution.pdf> (16 Eylül 2014).

100) http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=216171 (16 Eylül 2014).

101) <http://www.saeima.lv/en/legislation/constitution> (16 Eylül 2014).

102) http://www.servat.unibe.ch/icl/lh00000_.html (16 Eylül 2014).

103) http://www.servat.unibe.ch/icl/lu00000_.html (16 Eylül 2014).

104) https://www.constituteproject.org/constitution/Madagascar_2010.pdf (16 Eylül 2014).

105) http://www.africa.upenn.edu/Govern_Political/mlwi_const.html (16 Eylül 2014).

106) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Mali.pdf> (16 Eylül 2014).

107) http://www.servat.unibe.ch/icl/mg00000_.html (16 Eylül 2014).

108) <http://www.presedinte.md/eng/constitution> (16 Eylül 2014).

109) http://www.servat.unibe.ch/icl/mr00000_.html (16 Eylül 2014).

110) http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Constitution_%28in_force_21_01_05%29%28English%29-Mozlegal.pdf (16 Eylül 2014).

111) http://www.servat.unibe.ch/icl/wa00000_.html (16 Eylül 2014).

112) <http://www.nigeria-law.org/ConstitutionOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm> (16 Eylül 2014).

113) <https://www.stortinget.no/Global/pdf/Constitutionenglish.pdf?epslanguage=no> (16 Eylül 2014).

114) [http://confinder.richmond.edu/admin/docs/CentralAfricanRepublic1995English\(Summary\).pdf](http://confinder.richmond.edu/admin/docs/CentralAfricanRepublic1995English(Summary).pdf) (16 Eylül 2014).

115) http://www.na.gov.pk/uploads/documents/1333523681_951.pdf (16 Eylül 2014).

116) http://www.servat.unibe.ch/icl/pa00000_.html (16 Eylül 2014).

117) <http://www.icla.up.ac.za/images/un/use-of-force/latin-america-caribbean/Peru/Constitution%20Peru.pdf> (16 Eylül 2014).

118) http://www.servat.unibe.ch/icl/pl00000_.html (16 Eylül 2014).

119) <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371> (16 Eylül 2014).

Anayasası¹²⁰, 1993 tarihli Rusya Anayasası¹²¹, 2006 tarihli Sırbistan Anayasası¹²², 1991 tarihli Sierra Leone Anayasası¹²³, 1980 tarihli Şili Anayasası¹²⁴, 1995 tarihli Uganda Anayasası¹²⁵, 1996 tarihli Ukrayna Anayasası¹²⁶ ve 1996 tarihli Umman Anayasası¹²⁷.

Tablo 2- Ulusal Ve Etnik Kimliğe Eşitlik Temelinde Yer Veren Anayasalar

Afganistan¹²⁸

2004 tarihli Anayasa madde 4:

(2) Afganistan milleti Afganistan vatandaşlığına sahip olan tüm bireylerden oluşur.

(3) Afganistan milleti aşağıdaki etnik gruplardır: Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluci, Paşai, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucur, Barahvui ve diğerleri.

Hırvatistan¹²⁹

1990 tarihli Anayasa

Hırvatistan Anayasası vatandaşlığı tanımlayan özel bir madde içermemekte birlikte Anayasanın Başlangıç kısmında “Hırvatistan Cumhuriyetinin Hırvat ulusu ile vatandaşlık bağı olan Sırp, Çek, Slovak, İtalyan, Macar, Alman, Avusturyalı, Ukraynalı, Ruthenyalı, Yahudi ve diğer yerleşik ulusal azınlıklardan oluştuğu” ifadesine yer vermiştir.

Makedonya¹³⁰

1991 tarihli Anayasa

Başlangıç: Makedonya sınırları içinde yaşayan Arnavut, Türk, Sırp, Vlač, Roma ve Boşnak ve diğer halkların üyeleri Makedonya Cumhuriyeti vatandaşları ve Makedonya halkıdır.

120) http://www.servat.unibe.ch/icl/rw00000_.html (16 Eylül 2014).

121) <http://archive.kremlin.ru/eng/articles/ConstMain.shtml> (16 Eylül 2014).

122) <http://aceproject.org/ero-en/regions/europe/RS/constitution-of-the-republic-of-serbia-2006/view> (16 Eylül 2006).

123) <http://www.sierra-leone.org/Laws/constitution1991.pdf> (16 Eylül 2014).

124) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Chile.pdf> (16 Eylül 2014).

125) http://www.parliament.go.ug/new/images/stories/constitution/Constitution_of_Uganda_1995.pdf (16 Eylül 2014).

126) http://www.justice.gov/eoir/vll/country/foreign_law/ukraine/constitution.pdf (16 Eylül 2014).

127) http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=180952 (16 Eylül 2014).

128) http://www.servat.unibe.ch/icl/af00000_.html (16 Eylül 2014).

129) http://www.servat.unibe.ch/icl/hr00000_.html (16 Eylül 2014).

130) http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=239363 (16 Eylül 2014).

Madde 4: Makedonya Cumhuriyeti vatandaşları Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlığına sahiptir.

Karadağ¹³¹

2007 tarihli Karadağ Anayasası,

Anayasada vatandaşlığı tanımlayan bir maddeye yer verilmemiştir. Anayasanın “Başlangıç” kısmında, “Karadağlılar, Sırpalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Müslümanlar, (...) bu anayasayı kabul Hırvatlar ve diğer halklardan oluşan Karadağ’ın özgür ve eşit vatandaşlarının ettikleri” ifade edilmiştir.

Tablo 3- Etnik Referansı Olmayan Vatandaşlık Tanımlarını İçeren Anayasalar:

Amerika Birleşik Devletleri¹³²

1787 tarihli Anayasa 14üncü değişiklik:

Birleşik Devletlerde doğan veya onun vatandaşlığına geçip yetki alanına tabi olan herkes Birleşik Devletlerin ve ikamet etmekte olduğu eyaletin vatandaşdır.

Azerbaycan¹³³

1995 tarihli Anayasa madde 1:

(2) Azerbaycan Cumhuriyetinin ülkesinde ve Azerbaycan devletine bağlı yerlerde yaşayan Azerbaycan halkı Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşlarından oluşur.

Bangladeş¹³⁴

1972 tarihli Anayasa madde 9:

Vatandaşlık

(2) (...) Bangladeş vatandaşları Bangladeşli olarak adlandırılır.

Çin¹³⁵

1982 tarihli Anayasa madde 33:

Çin Halk Cumhuriyeti uyruğunda olan herkes Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşdır.

131) <http://www.skupstina.me/images/documents/constitution-of-montenegro.pdf> (16 Eylül 2014).

132) http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_amendments_11-27.html (16 Eylül 2014).

133) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Azerbaijan1978Azerbaijani.pdf> (16 Eylül 2014).

134) <http://www1.umn.edu/humanrts/research/bangladesh-constitution.pdf> (16 Eylül 2014).

135) <http://english.people.com.cn/constitution/constitution.html> (16 Eylül 2014).

Endonezya¹³⁶

1945 tarihli Anayasa madde 26:

(1) Vatandaşlar, Endonezyalı yerliler ile kanunlar çerçevesinde vatandaşlığa kabul edilen yabancı kökenli kişilerden oluşur.

Fiji¹³⁷

2013 tarihli Anayasa madde 5:

(1) Tüm Fiji vatandaşları Fijili olarak adlandırılır.

Irak¹³⁸

2005 tarihli Anayasa madde 18:

Irak vatandaşlığı her Iraklının hakkıdır ve Iraklı uyruğunun temelidir.

İran¹³⁹

1979 tarihli Anayasa madde 41:

(1) İran vatandaşlığı, her İranlının tartışılmaz hakkıdır (...).

İsviçre¹⁴⁰

(1) 1999 tarihli Anayasa Madde 37:

Bir komün ve o komününün bağlı olduğu Kanton vatandaşlığına sahip olan herkes İsviçre vatandaşıdır.

Kongo (Brazzaville)¹⁴¹

1992 tarihli Anayasa madde 21:

Her Kongolu, Kongo vatandaşlığı hakkına sahiptir.

Portekiz¹⁴²

1976 tarihli Anayasa madde 4:

Kanunların veya uluslararası sözleşmelerin Portekiz vatandaşı olarak gördüğü herkes vatandaştır.

136) http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181087 (16 Eylül 2014).

137) <http://www.fiji.gov.fj/getattachment/8e981ca2-1757-4e27-88e0-f87e3b3b844e/Click-here-to-download-the-Fiji-Constitution.aspx> (16 Eylül 2014).

138) <http://gjpi.org/library/primary/iraqi-constitution/> (16 Eylül 2014).

139) http://www.servat.unibe.ch/icl/irooooo_.html (16 Eylül 2014).

140) http://www.servat.unibe.ch/icl/szooooo_.html (16 Eylül 2014).

141) http://www.servat.unibe.ch/icl/cfooooo_.html (16 Eylül 2014).

142) http://www.servat.unibe.ch/icl/poooooo_.html (16 Eylül 2014).

Vietnam¹⁴³

2013 tarihli Anayasa madde 47:

Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti vatandaşı Vietnam uyruğunda olan kişidir.

Tablo 4- Ulus ya da Etnik Temele Referans Veren Anayasalar**İrlanda¹⁴⁴**

1937 tarihli Anayasa madde 9 ve “Başlangıç” kısmı:

Anayasanın 9uncu maddesinde anayasanın yürürlüğe girmesinden önce İrlanda Devleti vatandaşı olan kişilerin anayasanın yürürlüğe girmesiyle İrlanda vatandaşı (Anayasa’da kullanılan Éire etnik grubu ifade eder) olacağı hükmü bulunmaktadır. Anayasada ayrıca İrlanda milleti (Irish nation) ve İrlanda halkı (The people of Éire) ifadelerine yer verilmiştir.

Kamboçya¹⁴⁵

1993 tarihli Anayasada bir vatandaşlık tanımı bulunmamakla birlikte, metinde pek çok maddede “Khmer vatandaşı” ibaresi kullanılmaktadır.

Laos¹⁴⁶

1991 tarihli Anayasada bir vatandaşlık tanımına yer verilmemiştir. Bununla birlikte “Lao vatandaşı” ve “Lao uyrukluğu” ibarelerine Anayasada yer verilmiştir.

Macaristan¹⁴⁷

2011 tarihli Anayasada bir vatandaşlık tanımı bulunmamakla birlikte, anayasanın çeşitli maddelerinde “Macaristan Cumhuriyeti vatandaşları” ve “Macar vatandaşlar” ibareleri birlikte kullanılmaktadır.

Slovakya¹⁴⁸

1992 tarihli Anayasa

Anayasada bir vatandaşlık tanımı bulunmamakla birlikte “Başlangıç” kısmında “Biz Slovak milleti” şeklinde bir ibare yer almakta ve anayasanın “Slovak milleti” tarafından yapıldığı vurgulanmaktadır.

143) <http://www.na.gov.vn/htx/English/C1479/#CFCoGV3XSuoO> (16 Eylül 2014).

144) http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Publications/Publications_Archive/Publications_2012/Bunreacht_na_h%C3%89ireann-March2012.pdf (16 Eylül 2014).

145) http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf (16 Eylül 2014).

146) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/laos.pdf> (16 Eylül 2014).

147) <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf> (16 Eylül 2014).

148) http://www.concourt.sk/en/A_ustava/ustava_a.pdf (16 Eylül 2014).

Slovenya¹⁴⁹

1991 tarihli Anayasa

Anayasa vatandaşlık tanımı içermez. Anayasada vatandaşlık, “Sloven vatandaşlığı” olarak ifade edilmiştir. Çoğunluğu Roman, Sırp, Hırvat ve Boşnaklardan oluşan ve eski Yugoslavya vatandaşı olan gruplara vatandaşlık hakkı verilmemiş olması etnik temelli bir ayrımcılığa neden olmaktadır.

Yunanistan¹⁵⁰

1975 tarihli Anayasa madde 4/3:

Kanunla belirlenen vatandaşlık niteliklerini taşıyan herkes Yunan vatandaşdır. Ayrıca, hak ve özgürlüklere ilişkin anayasa maddelerinde “herkes” gibi kapsayıcı bir ifade yerine “Yunan vatandaşları” ibaresi kullanılmaktadır.

Tablo 5- Vatandaşlığı Etnik Temelle Tanımlayan ya da Etnik Temele Yer Veren Anayasalar**Bahreyn**¹⁵¹

1973 tarihli Anayasa

Bahreyn Anayasasında etnik temelli ayrı bir vatandaşlık tanımı bulunmakla birlikte Anayasanın “Başlangıç” kısmında “vatandaşların büyük Arap toplumuna karşı sorumluluğu olduğu” ifade edilmektedir. Anayasanın 7. Maddesinde ise “eğitimin değişik kademelerinde vatandaşların Araplıklarıyla gurur duyacak şekilde yetiştirilecekleri” kural altına alınmıştır.

Fas¹⁵²

1996 tarihli Anayasa

Anayasada vatandaşlık tanımı bulunmamaktadır. Anayasanın “Başlangıç” kısmında Fas Krallığının Büyük Arap Magrebi'nin bir parçası olduğu ifade edilmiştir.

Federal Almanya¹⁵³

1949 tarihli Anayasa

Madde 116. Alman vatandaşlığı

149) <http://www.seepag.info/download/slovenia/The%20Constitution%20of%20the%20Republic%20of%20Slovenia%20-%20bilingual.pdf> (16 Eylül 2014).

150) <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20agliko.pdf> (16 Eylül 2014).

151) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Bahrain.pdf> (16 Eylül 2014).

152) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Morocco.PDF> (16 Eylül 2014).

153) <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (16 Eylül 2014).

(1) Bu Anayasadaki anlamda Alman, diğer yasal düzenlemeler saklı kalmak üzere, Alman vatandaşlığına sahip olanlar veya Alman soyundan olup 31 Aralık 1937 tarihindeki Alman İmparatorluğu sınırları içinde kabul edilmiş olan mülteci veya sürgün edilenler ile bunların eşi veya füru.

(2) 30 Ocak 1933 ve 8 Mayıs 1945 tarihleri arasında siyasi, ırkî veya dinî nedenlerle vatandaşlıktan çıkarılanlar ve bunların füru, başvuruları üzerine tekrar vatandaşlığa alınırlar. Bunlar, 8 Mayıs 1945'den sonra Almanya'da yerleştikleri ve aksine bir istekte bulunmadıkları takdirde vatandaşlıktan çıkarılmış sayılmazlar.

Kuveyt¹⁵⁴

1962 tarihli Anayasa

Anayasada vatandaşlık tanımına yer verilmemiştir. Ancak Anayasanın “Başlangıç” kısmında “Kuveyt devletinin Arap milliyetçiliğini, dünya barışını ve medeniyeti geliştirme rolü” olduğu vurgulanmıştır.

Liberya¹⁵⁵

1986 tarihli Liberya Anayasası

Anayasanın 27. Maddesinin “b” fıkrası sadece siyahların ve siyah kökenlilerin doğuştan ya da sonradan Liberya vatandaşı olabileceği kuralını içermektedir. Böylece vatandaşlık ırksal renk unsuru ile çerçevelemiştir.

Lübnan¹⁵⁶

1926 tarihli Anayasa

Anayasada vatandaşlık tanımına yer verilmemiştir. Anayasanın 1inci maddesinde “Lübnan'ın Arap kökenli ve kimlikli” olduğu hüküm altına alınmıştır.

Tunus¹⁵⁷

2014 tarihli Anayasa madde 4:

Tunus Cumhuriyeti Arap Magrebinin bir parçasıdır (...).

Ürdün¹⁵⁸

1952 tarihli Anayasa

Anayasada bir vatandaşlık tanımı bulunmamakla birlikte, Anayasanın “Başlangıç” kısmında “Ürdün halkının Arap milletinin bir parçasını oluşturduğu” ifade edilmiştir.

154) http://www.servat.unibe.ch/icl/ku00000_.html (16 Eylül 2014).

155) <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/liberia.pdf> (16 Eylül 2014).

156) http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=184204 (16 Eylül 2014).

157) http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Tunisia_2014_EN.pdf (16 Eylül 2014).

158) http://www.kinghussein.gov.jo/constitution_jo.html (16 Eylül 2014).

KAYNAKLAR

- Aybay, Rona, “Tebaa-i Osmani’den T.C. Yurttaşına Geçişin Neresindeyiz?”, 75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru, içinde, der. Artun Ünsal, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aydın, Mehmet Akif (2014), Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, 12. Baskı.
- Aydın, Suavi (2009), “Amacımız Devletin Bekaası”, Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar içinde, TESEV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Barın, Taylan (2014), Türkiye’nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi, AKP, CHP, MHP ve BDP’nin Anayasa Önerileri, XII Levha Yayınları, İstanbul.
- Bellamy, Richard (2008), Citizenship, A very Short Introduction, Oxford University Press.
- Bulut, Nihat (2008), “Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XII, Sayı: 1-2, ss. 1-15.
- Buss, Terry F., Redburn, F. Stevens ve Guo, Kristina (2006) Modernizing Democracy: Innovations in Citizen Participation, M. E. Sharpe Publications, Armonk, New York.
- Can, Osman (2011), “Türk Anayasal Düzeninde İktidar Haritası, Felaketler ve Dersler”, Uluslararası Anayasa Kongresi, Memur Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.
- Caniklioğlu, Meltem Dikmen (1996), Sivil Toplum ve Türkiye’deki İzdüşümleri, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Çavuşoğlu, Naz (2012), “Yeni Bir Anayasa İçin Somut Öneriler: ‘Yurttaşlık’/‘Vatandaşlık’” Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, İstanbul, ss. 405-429.
- Çoşkun, Vahap (2009) “Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 16-19, Yıl: 2007-2008, Diyarbakır, ss. 1-21.
- Çoşkun, Vahap (2009) “Anayasal Vatandaşlık”, Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, ss. 81-87.
- Delanty, G. (2000), Citizenship in a Global Age, Society, Culture, Politics, Open University Press, Buckingham.
- Erdoğan, Mustafa (2003), Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Fişek, Hicri (1961), Anayasa ve Vatandaşlık, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans Türk Matbaası, Ankara.
- Fung, Archon (2004) Empowered Participation, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Harris, Jose (2004), “Nationality, Rights and Virtue: Some Approaches to Citizenship in Great Britain”, Lineages of European Citizenship: Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States (Der. Richard Bellamy, Dario Castiglione ve Emilio Santoro) içinde, Palgrave MacMillan, New York, ss. 73-91.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan (2007), Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye, Detay yayıncılık, Ankara.
- Howard, Marc Morjé (2009), The Politics of Citizenship in Europe, Cambridge University Press, New York.
- Kaya, Ayhan ve Tarhanlı, Turgut (2005), “Türkiye’de azınlıklar ve Anayasal Yurttaş-

lık”, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları (Der. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı) içinde, TESEV Yayınları, İstanbul.

- Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref (2000), Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köker, Levent (2007), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, Levent (2009), “Kültürel Çoğulculuk ve Anayasa”, Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, İstanbul.
- Kymlicka, Will (2001) Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship, Oxford University Press, New York.
- Kymlicka, Will ve Norman, Wayne (2003), Citizenship in Diverse Societies, Oxford University Press, New York.
- Laborde, Cécile (2004) “Republican Citizenship and the Crisis of Integration in France”, Lineages of European Citizenship: Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States (Der. Richard Bellamy, Dario Castiglione ve Emilio Santoro) içinde, Palgrave MacMillan, New York, ss. 46-73.
- Maatsch, Aleksandra (2011), Ethnic Citizenship Regimes, Europeanization, Post-War Migration and Redressing Past Wrongs, Palgrave MacMillan, New York.
- Memur-Sen, (2011), Yeni Anayasa Araştırması, Algı, Beklenti ve Talepler, Yayın No. 13, Ankara.
- Moro, Giovanni (2009) Citizens in Europe: Civic Activism and the Community Democratic Experiment, Springer, New York.
- Owen, David (2010), “Resident Aliens, Non-State Resident Citizens and Voting Rights: Towards a Pluralist Theory of Transnational Political Equality and Modes of Political Belonging”, Citizenship Acquisition and National Belonging: Membership, Belonging and Liberal Democratic State (Der. Gideon Calder, Phillip Cole ve Jonathan Seglow) içinde, Palgrave MacMillan, New York ss.52-74).
- Özbudun, Ergun (1992), 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara. Can, Osman (2011), “Türk Anayasal Düzeninde İktidar Haritası, Felaketler ve Dersler”, Uluslararası Anayasa Kongresi, Memur Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.
- Özbudun, Ergun (1997) “Milli Mücadele Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik (Der. Nuri Bilgin) Bağlam Yayıncılık, ss. 63-70.
- Parla, Taha (1995), Türkiye’deki Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları: Cilt 3 -Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Palafox, Francisco Ibarra (2011), “Constitutionalism and Citizenship: Facing Multicultural Challenge”, Mexican Law Review, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 59-76.
- Pocock, J. G. A. (1995), “The Ideal of Citizenship since Classical Times”, Theorizing Citizenship, Suny Press, New York.
- Preuß, Ulrich K. (2004) “Citizenship and the German Nation”, Lineages of European Citizenship: Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States (Der. Richard Bellamy, Dario Castiglione ve Emilio Santoro) içinde, Palgrave MacMillan, New York, ss. 22-45.
- Shah, Anwar (2007), Participatory Budgeting, World Bank Publications, Washington D.C..

- Simon, Rita, J. ve Brooks, Alison (2009) *Rights and Responsibilities of Citizenship the World Over*, Lexington Books, Lanham.
- Smith Graham (2009), *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*, Cambridge University Press, New York.
- Skinner, Quentin (1998), *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tanör, Bülent (2004), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TESEV (2012) *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu 1 (Ekim 2001-Ocak 2012)*, (Ed. Ferhat Kentel, Levent Köker ve Özge Genç), TESEV Demokratikleşme Programı, TESEV Yayınları, İstanbul.
- TESEV (2012) *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu 2 (Şubat 2012-Haziran 2012)*, (Ed. Mehmet Uçum ve Özge Genç), TESEV Demokratikleşme Programı, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Topuzkanamış, Şafak Evran (2013), *Vatandaşlık Üzerine bir Tez*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1924) Cilt 8/1.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2007), *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Waldrauch, Harald (2005), "Acquisition of Nationality", *Acquisition and Loss of Nationality: Policies and Trends in 15 European States Vol. 1. Comparative Analyses*, (Der. Bauböck, Rainer, Eva Ersboll, Kees Groenendijk ve Harald Waldrauch) içinde, Amsterdam University Press, Amsterdam, ss. 121-175.

ÖZET

Modern devletlerde bireyle devlet arasındaki ilişki vatandaşlık olarak adlandırılır. Ulus devletler çağında vatandaş anayasacılık hareketinin temel konularından biri olmuştur. Vatandaşlığa ilişkin temel ilke ve kurallar anayasal hükümlerle düzenlenmiştir. Günümüze gelinceye kadar anayasalar vatandaşlığı siyasi kimlik, hukuki statü, hak sahipliği, sosyal ve kültürel kimlik, katılımcılık boyutlarıyla düzenlemiştir. Bu makalede vatandaşlığın siyasi kimlik boyutunun nasıl şekillendiğini, Türkiye'nin ve diğer devletlerin anayasalarında nasıl bir içeriğe kavuşturulduğu ele alınacaktır. Son yıllarda gündeme gelen demokratik yöntemlerle yeni bir anayasa yapmaya yönelik çalışmalar TBMM içinde kurulan Anayasa Uzlaşma Komisyonu ile sonuçlandırılmak istenmişse de 2011-2013 yılları arasında faaliyet gösteren Komisyon faaliyetleri bir uzlaşma metni ortaya çıkmadan sona ermiştir.

Anahtar kelimeler: Vatandaşlık, anayasa, anayasal reform, siyasi kimlik, anayasa yapımı.

